

Hd. 59

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1229

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

101. évfolyam

1985

1

KADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

101. ÉVF. 1985/1. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társ szerkesztő)

DÁN RÓBERT

FÜLÖP GÉZA

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1827 Budapest Budavári Palota F épület

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1., 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 128 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11 488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

HA 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1985.
101. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN (társzerkesztő),
DÁN RÓBERT, FÜLÖP GÉZA, V. KOVÁCS SÁNDOR, REJTŐ ISTVÁN, TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET
ÖSSZEÁLLÍTOTTA

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Borsa Gedeon</i> : A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia 18. századi szakasza	18
<i>Borsa Gedeon</i> : A bibliográfiai egység fogalma a régi nyomtatványoknál	262
<i>Dán Róbert</i> : Disputatio nummorum — Héber betűs Jézus-érmék a 17. században	101
<i>Fehér Katalin</i> : Neveléseméleti kérdések felvilágosodás- és reformkori folyóiratainkban	233
<i>G. Klement Ildikó</i> : Külföldön tanuló magyarországi diákok olvasmányai a 18. század első felében	210
<i>Kókay György</i> : Vita a magyarországi viszonyokról a 18. század végi hamburgi Politisches Journalban	225
<i>Kovács I. Gábor</i> : Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez	1
<i>Lakatos Éva</i> : Hírlapműzeumok, újsággyűjtemények	115
<i>Szirmai János Sándor</i> : Korunk könyvkötésművészete történelmi megvilágításban	32
<i>Vizkelety András</i> : Johannes de Utino világkrónikájának szöveggyománányozása	195
<i>Zöld Ferenc</i> : A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés története 1945—1985	242

KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula</i> : A Magyar Száműzöttek Lapja	310
<i>Boross Klára</i> : Váradi Péter könyvtárának újabb kötete az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményében	277
<i>Borsa Gedeon</i> : Egy 1501. évi budai tudósítás kiadásai és azok nyomdászai	141
<i>V. Ecsedy Judit</i> : Névtelen szerző gúnysos receptje a „rest avagy csácsogó” asszonyok ellen	288
<i>Enyedi Sándor</i> : Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez	298
<i>Fehér Katalin</i> : Teleki László nevelésügyi munkásságához	62
<i>Fekete Csaba</i> : Tótfalusi ismeretlen katekiadása	149
<i>Fried István</i> : Egy 1790-ben kiadott röpirat és magyar fordítója	150
<i>Fried István</i> : Egy korszerűtlen tudományos folyóirat a 18. század végén	304
<i>Hübert Ildikó</i> : Az Útitárs c. imakönyv első kiadása (1639)	58
<i>Kapitányfy István</i> : Pseudo-Dionysios Areopagita latin fordításának töredéke a budapesti Egyetemi Könyvtárban	133
<i>Kőszegfalvi Ferenc</i> : Egy szociáldemokrata politikus könyvtára századunk első felében	72
<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i> : Decsy Sámuel szerkesztői működéséhez (1807—1811)	154
<i>Rákóczy Rozália</i> : Ismeretlen 18. századi hadelméleti hungarica	293
<i>Rokai Péter</i> : A középkori magyar történelem egy nem létező forrása	57
<i>Szabó András</i> : Gutgesell Dávid ismeretlen levele	54
<i>Szelestei N. László</i> : Fráter György a püspöki tisztségről	48
<i>Szerző Katalin</i> : A magyar zenei sajtó történetéből: Zenészeti Lapok (1860—1876)	67
<i>Veszprémy László</i> : Anastasius esztergomi érsek műveltségéről	137
<i>Wehli Tünde</i> : Megjegyzések Váradi Péter Decretálisának kifestéséhez	281

VITA

<i>Gerics József</i> : A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája (Válasz Kristó Gyulának)	159
<i>Kristó Gyula</i> : Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez (Válasz Gerics Józsefnek)	170

FIGYELŐ

<i>Havasi Zoltán</i> : Varjas Béla (1911—1985)	78
<i>Kókay György</i> : Búcsú a Magyar Könyvszemle egykori szerkesztőjétől	79

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyv-, nyomda- és sajtótörténeti szakirodalom 1984-ben. Összeáll. <i>Bakó Dorottya</i>	318
---	-----

SZEMLE

A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Szeged, 1983. (<i>Borsa Gedeon</i>)	82
A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok. Bp. 1981. (<i>Fehér Katalin</i>)	183
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Bp. 1983. (<i>Németh S. Katalin</i>)	84
Bükyné Horváth Mária: A periodikumok használatának átalakulása az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1983. (<i>Mosoniné Fried Judit</i>)	93
Defensio Francisci Davidis... Introduced by Mihály Balázs, Bp.—Utrecht 1983. (<i>Eva Sainz</i>)	187
Fejér, Josephus: Defuncti primi saeculi Societatis Jesu. 1540—1640. I. Romae, 1982. (<i>Kilián István</i>)	97
Haiman György: Nicholas Kis, a Hungarian Punch-Cutter and Printer. Bp. 1983. (<i>Borsa Gedeon</i>)	181
Historians of Early Modern Europe, The Newsletter of the Sixteenth Century... 1983—1984. (<i>Dán Róbert</i>)	186
P. Hocks—P. Schmidt: Index zu deutschen Zeitschriften der Jahre 1773—1830. Abt. I. (<i>Kókay György</i>)	188
Ikones książąt i królów polskich Ks. Jana Głuchowskiego. Wrocław—Warszawa, 1979. (<i>Hopp Lajos</i>)	98
M. Katona Julianna: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő repertóriuma (1907—1918). Bp. 1982. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	94
Kovács József László: Régen volt iskolák dicséretes törvényei. Zsámbék, 1984. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	95
Lévay Botondné—Haiman György: A Kner-Nyomda kiadványának tükrében. 1882—1944. Bp. 1982. (<i>Kókay György</i>)	92
Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. I. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181—1981. Bp. 1984. (<i>Veszprémy László</i>)	184
Magyar—könyvészet 1921—1944. I. Általános művek — Filozófia — Vallás. Bp. 1980. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	86
Molnár, Ján: Orientálne tlač z knižnice Safveta bega Bašagiča v Univerzitetnej knižnici v Bratislave. Bratislava, 1980. (<i>Dávid Géza</i>)	189
Mazal, Otto: Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln. Stuttgart, 1984. (<i>Borsa Gedeon</i>)	96
Polgár, László: Bibliographie sur l'histoire de la compagnie de Jesus. 1901—1980. II. Les Pays. Europe. Roma, 1983. (<i>Kilián István</i>)	189
Régi magyarországi nyomtatványok 2. köt. 1601—1635. Bp. 1983. (<i>Szabó Sándor</i>)	81
Riadj Magyar! 1848—1849 fametszetes ponyvai, csatakrónikái. Bp. 1983. (<i>Varga Imre</i>)	89
Schmitt, Elmar: Die Drucke der Wagnerischen Buchdruckerei in Ulm. 1677—1804. I—II. Konstanz, 1984. (<i>Borsa Gedeon</i>)	191
Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848. Bp. 1983. (<i>Hopp Lajos</i>)	87
Varjas Béla: Paleográfiai útmutató 15—17. századi magyar nyelvű kéziratok olvasásához. (Segédletek a könyvtárosképzéshez. 1.) (<i>Kállay István</i>)	185
Weigel, H.—Lukan, W.—Peyfuss, M.: Jeder Schuss ein Russ, jeder Stoss ein Franzos. Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und Österreich 1914—1918. Wien, 1983. (<i>Buzinkay Géza</i>)	192

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel (magyar király) 159—170,
 170—180
 Ábel Jenő 54—55
 Ábrahám (bibl.) 199, 201
 Ábrányi Kornél 67—72
 Ács Gedeon 317
 Ács Tivadar 311
 Ádám (bibl.) 199—200, 202, 206
 Adler, Max 77
 Adler, Rose 41
 Ady Endre 72, 76, 244—245
 Agen, Boyer de 101—102, 109
 Agnethler Mihály 223
 Ágost, II. (lengyel király) 99
 Ágoston, Szent 139, 203, 207
 Ágoston, II. (Erős, Szász) lengyel király
 220
 Ágoston Péter 77
 Aigner Károly 2, 13
 Alberti, Ignaz 307
 Alberti, Michael 222
 Aldegrever 34
 Alfred (worcesteri püspök) 57
 Almási Gyula Béla 75
 Alstedius, Johannes 105
 Ambrosius, Theseus Aeboniensis 104, 106,
 108—110
 Ambrus, Szent 139
 Ambrus Zoltán 86
 Anastasius (esztergomi érsek) 137—141
 Anastasius, Bibliothecarius 133—134, 136
 András, I. (magyar király) 180
 Andree, Jacob 35
 Andrič, Ivo 259
 Anguisciola, A. G. 112
 Annalista, Saxo 184
 Antall Mihály 239
 Antesperg, J. B. 184
 Apáczai Csere János 212
 Appolinaris 168
 Apponyi Sándor 143, 148, 294
 Aranka György 298—304
 Arany János 12, 91, 244
 Arbeo (freisingi püspök) 139
 Argens, Jean Baptiste de 152
 Arnoldus (Arnulf) 137—141
 Áron (bibl.) 199
 Arp, Hans 40
 Árpád (fejedelem) 7
 Asbóth Sándor 317
 Ascensius, Jodocus Badius 83
 Attila (hun király) 4, 7
 Augustinus I. Ágoston
 Aventinus 141
 Babits Mihály 76
 Baer (köyvekerteskedő) 143
 Bajkó Mátyás 183
 Bak Borbála 184
 Bakó Dorottya 318—323
 Bakos József 183
 Balambér (avar vezér) 14
 Balassi Bálint 76, 249
 Balassi István 291
 Balázs Béla 245
 Balázs Éva, H. 225
 Balázs József 255
 Balázs Mihály 187—188
 Balics Lajos 137
 Balla Erzsébet I. Takács Ferencné
 Ballagi Aladár 2, 141—143, 146, 148
 Ballagi Géza 151
 Balogh Albin 137—138
 Balzac, Honoré de 250—251
 Bánfalvy Róza 185
 Bánffy György 298
 Baranyi Dóra 13
 Barbusse, Henry 77
 Barcsai Ákos (erdélyi fejedelem) 300
 Barcsay Jenő 248
 Barcza József 150, 183
 Barics (Barits) Adalbert 150
 Barkóczy Ferenc, gr. 230
 Baróti Dezső 74
 Barta Boldizsár 300
 Bartalus István 68, 70—72
 Bartók Béla 247
 Bartoloccius, Julius 106—107, 112
 Bartsch, Conrad Dominik 225—227,
 229—230, 232
 Bartucz Lajos 217
 Basagics Szafvet (bég) 189
 Basedow, Johann Bernhard 237
 Batári Gyula 310—317
 Báthori Gábor (erdélyi fejedelem) 294
 Báthori István (erdélyi fejedelem) 98, 300

- Báthori Kristóf 187
 Battandier, A. 102—103
 Batthyány Ádám 61
 Batthyány Boldizsár 82
 Batthyány Ignác 159
 Baudrier 19
 Bauer 43
 Bauer, Ottó 77
 Bayle, Pierre 151—152
 Baysal, J. 139
 Beda Venerabilis 140, 200, 203
 Bedekovich de Komor, Octavia 276
 Bedeő Pál 4, 8
 Bednáz, Alfonz 159
 Beecher-Stowe, Harriet 251
 Beethoven, Ludwig van 70
 Beham 34
 Békés István 10
 Bél Mátyás 154, 214—215, 218, 222, 305—306
 Béla, III. (magyar király) 184
 Bellus Ibolya 178
 Belnay György 7
 Belot, Jean 96
 Bem József 90, 315
 Benda Kálmán 149, 183
 Benedek Marcell 245
 Beneš, E. 75
 Benjámin László 248
 Benkő József 298—304
 Benkő László 89
 Benzing, Josef 145
 Beöthy Zsigmond 4
 Bercsényi László 293
 Berend T. Iván 257
 Bergson, Henri 253
 Berkesi András 249
 Berkovits Ilona 282, 287
 Berlász Jenő 85—86, 154
 Berliner, R. 36
 Berlioz, Jacques 196
 Bernardus de Bottone (Parmensis) 277
 Bernstein, Eduard 77
 Bernvaller Erzsébet 316
 Bertényi Iván 184
 Bertha Bulcsú 251
 Bertrand (Pátriárka) 195, 205
 Berzeviczy Gergely 150, 154
 Bessenyei György 62
 Bethlen Farkas 304
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 301
 Bethlen János 303
 Bewick, Thomas 5
 Bezerédj Amália 4
 Biner Hilarius Ernő 224
 Birkenstock 151
 Bischoff, Bernhard 138—139
 Blandrata, Giorgio 188
 Boccaccio, Giovanni 251
 Bod Péter 294
 Boda Gergely 302
 Bogáti Fazekas Miklós 182
 Bojthi Veres Gáspár (Casperus Boitinus) 300, 304
 Bóka László 245
 Bolla Ilona 159, 177
 Bollók János 178
 Bonet, Paul 40—42
 Bonipert (pécsi püspök) 141
 Bónis György 206, 226, 278
 Bordone, Benedetto I. Padovano
 Bornemissza Péter 54, 252, 289—293
 Boross Klára 277—281
 Borsa Gedeon 18—31, 81—82, 82—84, 96—97, 141—149, 181—183, 185, 191—192, 262—276
 Bottká Tivadar 277
 Bouquet, M. 57—58
 Bovnyai, Georgius 135
 Böll, Heinrich 255
 Böszörményi László 11
 Brandis, Tilo 202
 Breton, André 42
 Breuer (Brewer) János 217
 Brewer-nyomda 85
 Brosamer 34
 Brunner, Andreas 274
 Brunner, Heinrich 166
 Bucsánszky Alajos 1—17, 91
 Bucsánszky Bertalan 14
 Bucsánszky Gizella 14
 Buday György 74—75
 Bur, M. 89
 Burchardus 164
 Buschman Ferenc 14
 Busenbaum, Hermann 83
 Buzinkay Géza 192—193
 Bükyné Horváth Mária 93—94
 Bürger Erzsébet 225
 Bydeskuti Boldizsár 303
 Caligula (római császár) 201
 Callmer, Christian 207
 Campe, Joachim Heinrich 4, 237
 Camus, Albert 249
 Canevari 38
 Canova Mariani, G. 287
 Čapek, Karel 259
 Capote, Truman 255
 Casparus Boitinus I. Bojthi Veres Gáspár
 Cassiodorus, Flavius M. A. 139—140
 Cennerné Wilhelm Gizella 7
 Cerbanus 137
 Chmaj, L. 112
 Chopin, Fryderyk Franciszek 67
 Christiani Ábrahám 223
 Churchill, Winston 123
 Clarks, Gregory 196—197
 Claudius (római császár) 201
 Clemens Janicius (Klemens Janicki) 98
 Cletus, I. (pápa) 201
 Cobden-Sanderson, I. T. 38—39, 44—45
 Comenius, Ioannes Amos 183
 Cornides Dániel 63, 305, 307, 309
 Cranach nyomda 43

- Creuzevault, Henri 41
 Csák Gyula 251
 Csák Imre, gr. 222
 Csáktornyai Mátyás 292
 Csáky, Moritz 150
 Csanak Dóra, F. 63—64, 152, 154, 298
 Csaóó Pál 238
 Csapodi Csaba 79, 97, 207
 Csapodiné Gárdonyi Klára 207
 Cserei Ilona I. Wesselényiné
 Cserépfalvi Imre 242—243, 245
 Cseres Tibor 251, 256
 Cserey Farkas 237
 Csernátony Lajos 316—317
 Csizmadia Andor 184
 Csoóri Sándor 248, 251
 Csurka István 248, 251
 Curtius, E. R. 140
 Czabán Izsák 220, 223
 Czeglé Imre 183
 Czuczor Gergely 91, 239
 Czwittinger Dávid 19, 95, 214
- Dali, Salvador 42
 Damjanich János 315
 Dán Róbert 101—114, 181, 186—187
 Dancs Lajos 311
 Dandé József 75
 Dániel (bibl.) 168
 Dankanits Ádám 25
 Dankó József 48
 Dante, Alighieri 76, 139
 Darvas József 243
 Dávid (bibl.) 199—201
 Dávid Ferenc 112, 187—188
 Dávid Géza 189
 Davids 75
 Deák Ferenc 11
 Deccard Kristóf János 215
 Decsy Sámuel 154—158
 Dedinszky Erika 256
 Defoe, Daniel 251
 Degering, Hermann 208
 Degré Lajos 184
 Delaunay-család 40
 Delitsch, Franz 102, 105
 Della-Vallé 75
 Della Vida, L. Levi 104
 Deme Zoltán 154
 Demkó Kálmán 214
 Dénes, Szent (Areopagita) 139
 Déry Tibor 244, 248, 252, 254—255
 Descartes, René, (Renatus Cartesius) 212
 Deutschmann, Johannes 218
 Dévai Biró Mátyás 183
 Devaux, Y. 34, 42
 Dezsényi Béla 6, 79, 115, 131
 Dezsényi Béláné Szemző Piroska 5, 84
 Dickens, Charles 251
 Diderot, Denis 234
 Dienes Sámuel 300
 Dobai Tamás 294
 Dobos László 255
- Dobozi Imre 249
 Dolbin, B. F. 128
 Dolinay Gyula 91
 Domanovszky Sándor 175
 Donatello (Donato Bardi) 286
 Donatus, Aelius 140—141, 207
 Dondaine, H. F. 136—137
 Dorfner, Ottó 43
 Dosztojevszkij, Fjodor 76
 Dózsa György 76, 145—146
 Döbrentei Gábor 90—91
 Dörnyei Sándor 81
 Drágyi Tamás 203, 206—208
 Draskóczy István 184
 Drecher Pál I. Szentkuty
 Duchamp, Marcel 40, 42
 Dugonics Titusz 86
 Dumas 251
- Ebert, Friedrich 122
 Ecsedy Judit, V. 60, 82, 85, 288—293
 Éder Zoltán 299
 Eluard, Paul 42
 Ember Mária 254
 Emich Gusztáv 13, 245
 Emmerám, Szent 138
 Endter, Martin 85
 Engel János Keresztély 305, 308—310
 Engels, Friedrich 77
 Enyedi Sándor 298—304
 Eötvös József 75, 252
 Eötvös Loránd 104
 Erdei Ferenc 73, 243
 Erdélyi Ilona, T. 183
 Erdélyi János 183
 Erdélyi József 74, 76
 Erdődy József 155—156
 Érdujhelyi Menyhért 278, 281
 Eriugena, Johannes Scotus 133—134, 136
 Erkel Ferenc 67, 69
 Erni, Hans 44—45
 Ernő (főherceg) 55
 Érszegi Géza 184
 Esdras (bibl.) 200
 Ester, Karl d' 128
 Esterházy Miklós (nádor) 60
 Esterházy Miklósné 60—62
 Esterházy Pál 274
 Esterházy Péter 256
 Esztergár László 116
 Eusebius Cesariensis 168
 Éva (bibl.) 199, 201—202, 206
- Fábrián Dániel 74
 Fábri Gergely 61
 Fabri, Thomas 56
 Fabris (ezredes) 293
 Fallenbüchl Zoltán 86
 Falvy Zoltán 139
 Farkas Gábor 184
 Faut Márk 95
 Fazakas József 20, 81
 Fehér Katalin 62—67, 183—184, 233—241

VIII

- Fejér György 235—236
 Fejér József 97—98
 Fejérpataky László 169
 Fejes Endre 251
 Fekete Csaba 149
 Fellegi Viktor 72
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 237
 Fenyves Katalin 306
 Ferarès, M. 103, 107
 Ferdinánd, I. (magyar király) 49, 55
 Ferdinánd, V. (magyar király) 90
 Ferenc, I. (magyar király) 156
 Ferenc József, I. (magyar király) 315
 Ferencffy Lőrinc 60
 Ferenczy Endréné 84
 Feuchtwanger, Lion 76
 Fichtenau, H. 140
 Filipecz János 281
 Firtinger Károly 2, 7
 Fischer Dániel 214—215
 Fischhof, Joseph 67
 Fitz József 2, 6, 55, 210, 291
 Flaubert, Gustave 76
 Flötner, Peter 34
 Fodor József 76, 243, 245
 Folnesics, János Lajos 237
 Fonvent, Albert de 117
 Forekenbeck, Oskar von 119—120
 Forell, George Wolfgang 186
 Forgách Miklós 225—231
 Fraise, Lore 191
 Fraknoi Vilmos 141, 278
 France, Anatole 76, 251
 Franklin nyomda 13
 Fráter György 48—54
 Fridel (Fridelius) János 217
 Fried István 86, 150—154, 304—310
 Friedensburg, Walter 218—221
 Frigyes, II. Nagy (porosz király) 152, 293
 Frigyes, III. (német-római császár) 142, 197
 Fröhlich Dávid 213
 Fugger, W. 184—185
 Fukász István 183
 Fulbert (chartresi püspök) 141
 Futala Tibor 85
 Fűger 151
 Fülöp Géza 89, 154

 Gaál Lajos 14
 Gábor Andor 245
 Gábrriel Asztrik 79, 198
 Galavics Géza 7
 Gáldi László 79
 Galgóczi Erzsébet 248, 251
 Gáll István 251, 255—256
 Galla Ferenc 138
 Galli Katalin 85
 Galyasi Miklós 74
 Gams, Pius Bonifacius 195
 Ganganelli I. XIV. Kelemen
- Gárdonyi Klára I. Csapodiné
 Garibaldi, Giuseppe 313
 Gáspár Imre 71
 Gaston 36
 Geiger, Peter J. N. 5, 7
 Gellért, Szent (püspök) 49, 54, 134, 159—170, 170—180
 Gellért Oszkár 245
 Georg, Henry 77
 Georgius de Ungaria 135
 Geréb László 178
 Gereblyés László 245
 Gerézdi Rabán 278
 Gergely, I. (Nagy, Szent, pápa) 138—139, 141
 Gergely, IX. (pápa) 278, 282
 Gergely, X. (pápa) 203
 Gergely, XI. (pápa) 196, 200
 Gergely, Szent (Nyssai) 139, 278, 281—282
 Gergely Sándor 245
 Gerhard, Karl 210—211
 Gerics József 159—170, 170—180, 184
 Gerő Ernő 242
 Gerszi Teréz 5—7
 Gertrúd (magyar királynő) 207
 Géza (fejedelem) 197
 Géza, I. (magyar király) 174
 Giesebrecht, W. de 164—165
 Gion Nándor 255
 Glatz Jakab 4
 Głuchowski, J. 98
 Gobelinus Persona 204
 Godefridus S. Pantaleonis 57—58
 Godofridus de Viterbo 203
 Goethe, Johann Wolfgang 76
 Gogreff, Mento 55
 Gohl Ödön 103, 105, 108—109, 114
 Golding, William 255
 Goldstein, Moritz 126
 Goldziher Ignác 103
 Gombos F. Albin 57—58, 137, 141, 180, 203
 Gombos Gyula 256
 Gorkij, Makszim (Alekszej Peskov) 251
 Górska, Barbara 98—99
 Gorszky Xavér 311
 Goudoever, Jan van 187
 Göllner, Carl 143, 145—146, 148
 Görres, Joseph 121
 Graaf, G. Henk van de 222
 Gracza János 224
 Graff Gáspár 224
 Grass, Günter 255
 Gratianus 161—164, 170, 174
 Graudentinus, Jan 99
 Greguss Ágost 90—91
 Grimm testvérek 251
 Griza Ágost 317
 Grolier, Jean 33—34, 36, 38
 Grusin, Borisz 254
 Gulyás József 150
 Gulyás Pál 94—95, 288—291
 Gusztáv Adolf (svéd király) 128, 207
 Gutgesell Dávid 54—56

- Gutknecht, Jobst 145—146
 Guttman, Bernhard 128
 Guzmics Izidor 239
 Günther András 224
 Györffy György 138, 141, 174, 176—178
 Györffy Tamás 135
 Gyula, II. (pápa) 105
 Gyurkó László 256
- Habermas, Jürgen 254
 Hadrovics László 247
 Haebler, Konrad 96, 144, 149
 Haiman György 6—7, 92—93, 181—183, 271
 Hajdu László 71
 Hajnal István 184
 Hajnal Mátyás 60
 Hajnóczy Dániel 95, 214
 Hajnóczy József 64, 150, 226—227, 232
 Hakluyt, R. 57
 Haller Gábor 300
 Halm, K. 140, 208
 Hambach (Hambacher) János 220
 Hammer-Purgstall, Joseph von 143, 148
 Hamsun, Knut 76
 Handó György 281
 Haraszthy Gyula 85
 Harsányi István 150
 Hauck, Albert 169
 Havasi Zoltán 78—79, 84—85
 Házy Gyula 244
 Házmán Ferenc 317
 Heckenast Gusztáv 5, 7, 9, 13
 Heinemann, Otto 208
 Heinzl János 224
 Heitz, Paul 142
 Hellebrant Árpád 143, 149, 288
 Heltai Gáspár 252, 288—289, 292
 Heltai János 81
 Heltai Jenő 245
 Helwig, H. 36
 Henderson, Thomas 110
 Henrik, II. Szent (német-római császár) 169, 178, 184
 Henrik, III. (német-római császár) 178
 Henrik, VII. (német-római császár) 196
 Hentschel, Samuel 217
 Herczeg Ferenc 245
 Herder, Johann Gottfried 239
 Herepei János 82, 149
 Herimannus, Augiensis 184
 Hermann András 222—223
 Hermann Egyed 138
 Hermannus, Aeditus 206
 Herner János 82
 Herner János 82
 Hervay Ferenc 81—82
 Hess-nyomda 97
 Heucher, Johann Heinrich 220
 Hidvégi János 77
 Hieronymus I. Jeromos, Szent
 Hilarius, Szent 139
 Hilicenus János 223
- Hill, G. F. 103, 105, 107, 110—111, 114
 Hiller, Erhard 291
 Hinschius, Paul 166—167
 Hitler, Adolf 123
 Hlavács Máté I. Kephallides
 Hobson, G. D. 36—37, 44
 Hocks, Paul 188
 Hoffmann Edith 277—278, 280, 282
 Hoffmann, Josef 40
 Holl Béla 60, 81
 Holtzmann, R. 138—139
 Honorius, Augustodunensis 205
 Hopp Lajos 87—89, 98—99
 Horányi Elek 152, 303
 Horn, Ewald 216
 Horvát István 97
 Horváth András 224
 Horváth János 175, 236
 Horváth János, ifj. 178
 Horváth József Elek 238
 Horváth Julianna 72
 Horváth Zsigmond 236—237
 Hoveden, Roger 57
 Hőgye István 85
 Hörsik Richárd 183
 Hrabal, Bohumil 255
 Hubay Ilona 79, 143, 146, 148
 Huber, Ambrosius 145—146
 Húbert Ildikó 58—62
 Hugo de Saint Paul 57—58
 Hundt, Magnus 217
 Hupfuff, Matthias 143, 145—146, 148
 Huszár Gál 290
 Huszka Lajos 7
 Huszár Lajos 103
 Huszti András 300
- Illés Béla 243, 245, 248—249
 Illés Endre 254
 Illyés Gyula 74, 243—245, 248—249, 252, 254, 256
 Illyés Katalin 131
 Imre Sándor 63
 Ince, II. (pápa) 162
 Ince, VIII. (pápa) 197
 Indali György 11
 Indra, Gerlacus 208
 Ingraham, Duncan 313
 Institoris Mihály 223
 Ióánnés (Kythopolisi püspök) 133
 Ioannes, Constantinopolitanus 139
 Irinyi Károly 149
 Irtenkauf, Wolfgang 205
 Isidorus I. Izidór, Szent
 Islamov, T. M. 88
 István, I. Szent (magyar király) 49, 54, 137—138, 141, 161, 163—164, 166—167, 170, 176—177, 179—180, 184, 197, 256
 Istvánffy Miklós 213
 Iványi Béla 135, 154
 Ivul, Gabriel 83
 Izidór, Szent (Sevillai) 139—141, 202
 Izsák (bibl.) 199, 201

- Jacobaei Jakab 224
 Jakab Elek 298
 Jakó Zsigmond 149, 181, 183, 278, 280, 282
 Jakob Károly 150
 Jancsó Elemér 298
 Janicki, K. I. Clemens Janicius
 Jankovich Ferenc 76
 Jankovich Miklós 150
 János, Szent (apostol) 133, 165
 János Zsigmond (erdélyi fejedelem) 49
 Janson 182
 Janus Pannonius 280—281
 Januszowski, Jan Łazarzowie 98—99
 Jászi Oszkár 257
 Jellačić, Josip 90—91
 Jenei Ferenc 60
 Jeney Lajos Mihály 293—297
 Jenson, Nicolaus 277, 282
 Jeromos, Szent 139, 168, 278—279, 281—282
 Jessen, P. 36
 Jobert, P. 114
 Jóború Magda 84
 Johannes (schlágli kanonok) 197
 Johannes, Eleemosina 198
 Johannes Saresberiensis 140
 Johannes de Utino 195—209
 Jókai Mór 49, 252
 Jordánszky Elek 155—157
 József, Szent 200
 József, I. (magyar király) 99
 József, II. (magyar király) 23, 150—151, 153, 185, 225—226, 229, 231—232, 281, 307
 József Attila 72—77, 243, 245, 249
 József Jolán 245
 Juhász Ferenc 244, 248
 Juhász Gyula 74, 252, 257
 Juhász László 163
 Jügel, Karl-Heinz 225, 308
 Kachelofen, Konrad 97
 Käfer, István 88—89
 Kafka, Franz 249
 Káin (bibl.) 199—200
 Kaiser, Wolfram 215, 222
 Káldi György 272
 Kalkbrenner 67
 Kállai Gyula 254
 Kállay István 184—185, 185—186
 Kálmán, I. (magyar király) 161, 164, 176
 Kálmáncsehi Domonkos 281, 287
 Kálmány Lajos 91
 Kálti Márk 178
 Kálvin János 212
 Kandinszkij, Vaszilij 40
 Kányádi Sándor 255
 Kapitánffy István 133—137
 Karácsonyi Béla 175
 Karácsonyi János 137, 195, 197, 202—203, 206
 Kardos G. György 254
 Karinthy Ferenc 248
 Karinthy Frigyes 76
 Károly, Kopasz (frank király, római császár) 133
 Károly, Nagy (frank király, római császár) 140
 Károly, V. (német-római császár) 197
 Károly, XII. (svéd király) 99
 Károlyi József 13
 Károlyi Mihályné 254
 Károlyi nyomda 13
 Kassai Mihály György 210, 216, 219
 Kassák Lajos 243, 245
 Katona István 137, 141, 301—302
 Katona Julianna, M. 94—95
 Katona Miklós 315
 Kaufmann Dávid 103
 Kautsky, Karl 77
 Kazinczy Ferenc 86, 150—154, 299, 308
 Kecskeméti Sánta János 85
 Kecskés András 135
 Kecskés János 134—136
 Kelecsényi Ákos 81, 86—87
 Kelemen, I. (pápa) 199, 201
 Kelemen, VII. (pápa) 197
 Kelemen, XIV. (pápa) 151—152
 Kelemen Lajos 62
 Kemény G. Gábor 84
 Kemény Zsigmond 252
 Kempelen Béla 294, 297
 Kende Géza 314, 316
 Kennedy, Joha Fitzgerald 123
 Kephallides (Hlavács) Máté 223
 Kerék Mihály 77
 Kerekotzi Ferenc 289
 Kereszturi József 151
 Kermann Dániel I. Krmann
 Kersten, Paul 43
 Kertbeny Károly 142—143, 146, 148
 Keserü Bálint 83—84
 Kesey 255
 Keszthölci Mihály 280
 Kesztyüs Tibor 295
 Keyes, Daniel 255
 Kézai Simon 163
 Khien Ferdinánd 219
 Kierkegaard, Sören 253
 Kiesel, Helmuth 304
 Kiessig, W. 32
 Kilián István 97—98, 189—191
 Kingdon, Robert M. 186
 Kinizsi Pál 11—12, 16
 Király Péter 87—89
 Kisch, Egon Erwin 75
 Kiss József 76
 Kiss Sámuel 239
 Klaniczay Tibor 187
 Klee, Paul 40, 43
 Klement Ildikó, G. 210—224
 Klemm, Christian Gottlieb 305—306
 Kmita, J. A. 98
 Knauz Ferenc 137
 Kner Imre 92, 149
 Kner-nyomda 92—93
 Koberger 282

- Kodály Zoltán 247
 Kodolányi János 77
 Kohán György 73, 77
 Kókay György 79—80, 92—93, 154—155,
 188, 225—232, 304
 Kollányi Ferenc 155
 Kollár Adám 86, 229
 Kolozsvári Grandpierre Emil 254
 Komáromi Csipkés György 213
 Komjáthy Miklósné 86—87
 Komoróczy György 1
 Konez Sándor 183
 Konfucius 46
 Kónya Lajos 245
 Konrád, II. (német-római császár) 141,
 169, 178
 Kopácsi István 183
 Kopernikusz, (Kopernik, Mikołaj) 213
 Kopenig, Hilde 226
 Kornis Károly 311—317
 Kosáry Domokos 151, 183, 212, 214—215,
 218, 221—223, 304
 Kosáryné Réz Lola 243
 Kossuth Lajos 10—11, 90, 119, 311, 315—317
 Koszta Márton 313—315, 317
 Koszyk, Kurt 125
 Kovachich Márton György 299, 307
 Kovács Ilona 85
 Kovács I. Gábor 1—17
 Kovács József 311
 Kovács József László 95—96
 Kovács Sámuel 238
 Kovács Sándor, V. 95—96
 Kovai Lőrinc 245
 Kováts László 211, 244, 304
 Kováts Zoltán 85
 Kozocsa Sándor 79
 Kőhalmi Béla 79, 87
 Kőhegyi Mihály 94—95
 Köhler, J. D. 114
 Köleséri Sámuel 214, 300
 Kőpeczi Béla 88—89
 Kőszeg Ferenc 5
 Kőszegfalvi Ferenc 72—77
 Kőszegi Szekér Máttyás 96
 Králik Sámuel 14
 Kraus, A. 139
 Krausz Sámuel 103
 Krempeš János 220
 Kreuchel Illés 224
 Kristó Gyula 159—170, 170—180
 Krisztina (svéd királynő) 207
 Kriza János 91
 Křtíža, Miroslav 259
 Krmann (Kermann) Dániel 218
 Kropotkin 75
 Krúdy Gyula 14, 245
 Krusithné Pálffy Katalin 291
 Kubinyi András 184
 Kucsery János 223
 Kulesár György 55
 Kulesár (Kultsár) István 65, 156
 Kumorovitz L. Bernát 184
 Kunfi Zsigmond 77
 Kuntz, Marian 105
 Kyrmezer 290—291
 Lackner Kristóf 95
 Ladányi Erzsébet 184
 La Fontaine, Henri 116—117
 La Fontaine, Jean de 76, 83
 Lajos, I. Nagy (magyar király) 204
 Lajos Ferenc 75
 Lakatos Éva 84, 115—132
 Lamberg, Franz Philip 10, 90
 Lancsák Gabriella 184
 Landerer János Sebestyén 7, 9
 Landor, W. S. 39
 Láni György 218
 La Noue, François de 83
 Lányi Károly 4, 7—8
 Lapide, E. 106
 Lassalle, Ferdinand 77
 László, I., Szent (magyar király) 49, 54,
 161, 167, 256
 László, IV. (magyar király) 309
 Latour, Theodor Baillet 10
 Látsny Ádám 211, 214, 219—220
 Lauer-nyomda 97
 Laurenti István 223
 Lechner István 10
 Legrain, Pierre 40—41
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 215, 221
 Lengyel Balázs 245
 Le Nôtre 83
 Lenz, Sigfried 255
 Leó, II. (pápa) 204
 Leó, X. (pápa) 105
 Leodvin 180
 Leonardo da Vinci 102
 Leövey Klára 316
 Lepper, Herbert 120
 Lerch, Endrik 35, 41—42, 45
 Leroux, Georges 41
 Leszczyński, Katarzyna 99
 Leszczyński, Stanislaw 99
 Leusden, Johannes 105
 Lévay Botondné 92—93
 Lévay József 91
 Levy, M. A. 105
 Lewis, Sinclair 250
 Lindanus, Wilhelmus 107
 Lindberg, Carter 186
 Lindemann, Margot 126
 Linus, I. (pápa) 201
 Lipót, II. (magyar király) 150, 307
 Liptay Pál 310
 Liszt Ferenc 67—72, 315
 Llosa, Vargas 255
 Locke, John 64, 221, 237
 Loeaechius, Andrzej 98
 Loesch, John R. 186
 London, Jack 251
 Loubier, H. 33
 Lovász Imre 238
 Löve, H. 139

XII

- Lów András 214
 Lów Károly Frigyes 214—215
 Lów Vilmos 317
 Löwenthal, Leo 12, 254
 Lukács György 244, 253
 Lukácsy Sándor 62
 Lukan, Walter 192—193
 Luther Márton 220
 Lyka Károly 7

 Maciejowski, Bernard 98
 Madách Imre 76
 Mádl Antal 306
 Magda Pál 237—238
 Magdolna, Szent 48
 Maily, L. Germain de 105, 110
 Mailer, Norman 255
 Maillebois (francia marsall) 293, 295
 Maiolo 38
 Majláth György 156
 Makai Ödön 74
 Makkai László 141, 183
 Malamud, Bernard 255
 Malomfalvai Gergely 61
 Mályusz Elemér 195, 197, 203—204, 206
 Mándy Iván 245
 Manilius, M. 138, 140
 Mann, Thomas 250—251
 Mansfield, Edgar 44
 Mantegna, Andrea 286
 Mantskovit Bálint 290—293
 Márai Sándor 243
 Marcellus, Szent 137
 Marcier, Jean 106
 Marcy, M. L. 314
 Margit, Szent 49, 54
 Mária, Szűz 201
 Mária Terézia (magyar királynő) 23, 221, 228
 Marjanucz László 76
 Markhot Ferenc 221
 Marosán György 254
 Marquez, Garcia 255
 Marshall, Peter 255
 Martin, Pierre Lucien 41
 Martinus Polonus (Martinus Oppaviensis) 203—208
 Márton, V. (pápa) 197
 Marton János 183
 Marx, Karl 75, 77, 121
 Masnicius Tóbiás 218
 Maszák Hugó 103, 114
 Máté János 74
 Matheus Michael 196
 Mathieu, Monique 41
 Mátrai Sándor 244
 Mátyás, Szent (apostol) 60, 62
 Mátyás, I. (magyar király) 97, 184, 197, 206—207, 278—280, 310
 Mátyás Frórián 197
 Mauer, Charles 186
 Maximos, Confessor 133
 Mayer István 6
 Mayer, Johann 274

 Mazal, Otto 96—97
 Mazzini, Giuseppe 315
 Medgyessy Ferenc 73
 Mednyánszky Alajos 238
 Medve Imre 12, 16
 Megyeri Károly 71
 Meibomi, Heinrich 204
 Mejer, W. 37
 Menzel, Adolf v. 5
 Merle, Robert 255
 Mesterházi Lajos 249
 Mészáros István 183
 Mészáros Lázár 313, 317
 Mészöly Miklós 255
 Method 168
 Methodius 200
 Mezey László 133—134, 137—141
 Michaux, Françoise 117
 Michel, Marius 39
 Michon, L.-M. 42
 Mihalik József 94—95
 Mihalovics (pozsonyi fametsző) 7, 15—16
 Mikes Kelemen 252
 Miklós László 239
 Miklósi Armin 317
 Mikó Ferenc 301
 Mikó Imre 298
 Mikó Miklós 301
 Miksa, I. (német-római császár) 197
 Mikszáth Kálmán 244
 Miller Jakab Ferdinánd 309
 Miró, Joan 42
 Mitley, P. 89
 Mogyoróssi Árpád 317
 Moldova György 248, 251
 Molière, Jean-Baptiste 76
 Mollay Károly 306
 Moller, Godofrend 221, 223
 Molnár C. Pál 75
 Molnár Géza 249
 Molnár János 65, 150, 189
 Molnár József 288, 292
 Momčilovič, B. 57
 Mondrian, Piet 40
 Monok István 82
 Móra Ferenc 244
 Morelli Gusztáv 7
 Mórucz Zsigmond 73, 76, 243, 302—303
 Morris, William 38, 40, 44, 92
 Moser, Kollo 40
 Mosoniné Fried Judit 93—94
 Mosonyi Mihály 68—71
 Mossóczy Zakariás 83, 135—136
 Mózes (bibl.) 200
 Mraz, Gerda 184—185
 Murphy, James J. 140
 Münch, Paul 304
 Münster, S. 106
 Mysliwiec, Zofia 98

 Nadas Péter 254—255
 Nádaskai András 151, 153
 Nagy Csaba 311

- Nagy Gábor 300
 Nagy Ignác 75
 Nagy Iván 156
 Nagy Lajos 244—245
 Nagy László 245, 248, 255
 Nagy Péter 173
 Nagy Zoltán 5
 Nagylucsei Orbán 281
 Napóleon 121
 Nehemias (bibl.) 200
 Nemeskürty István 291—292
 Németh S. Katalin 84—86
 Németh László 73, 76, 244, 248—249, 252
 Németh Mária 84—86
 Németh Sámuel 217
 Némethi Jakab 60
 Nérok (római császár) 199, 201, 203—204, 208
 Nerva (római császár) 199
 Nestle, Eberhard 104—105
 Newton, Isaac 215
 Nicolai, Friedrich 225
 Nicolai, Ferdinand Friedrich von 296
 Nicolaus de Lyra 278, 280, 282
 Niederhauser Emil 89
 Niemeyer, Oscar 237
 Nietzsche, Friedrich 253
 Nigrini Sámuel 223
 Noé (bibl.) 199—201, 207
 Nógrádi Sándor 254
 Norden, Eduard 140
 Novák László 2, 5, 7, 13
 Nyáry Krisztina I. Esterházy Miklósné

 Oates, Joyce Carol 255
 Octavianus (római császár) 199, 201
 Odilo (clunyi apát) 137
 Oefele, Edmund, L. B. 164—165, 177
 Oetis, Croix Franz de la 296
 Ogonowski, Z. 112
 Oldřich Križ z Telče I. Udalricus
 Oltványi Ambrus 49
 Omont, Henri August 208
 Orbán, I. (pápa) 167
 Origenész 168
 Ormos Mária 257
 Ormpruszt Kristóf 292
 Ortutay Gyula 74
 Osterloh, Karl-Heinz 304
 Oswald von Wolkenstein 195
 Otlet, Paul 116—117
 Otloh 139, 184
 Ott, Norbert H. 195—198, 200, 203, 207
 Örkény István 245, 251

 Padovano, Benedetto (Bordone, Benedetto) 286
 Paecken Keresztély 221
 Pákh Albert 13
 Pákozdy Ferenc I. Vásárhelyi
 Pál, Szent (apostol) 133, 165
 Pál, Szent (Remete) 48
 Paleologus, Jacobus 187

 Pálffy Miklós 211
 Pálffy Károly 155
 Pálffy Katalin I. Krusithné
 Palugyay Imre 13
 Pánczél Dániel 155
 Panzer, Georg Wolfgang 143, 148
 Pap Károly 245
 Papp István 85
 Páral, Vladimir 255
 Pascal, Blaise 213, 253
 Pataki Sámuel 300
 Pataky Dénes 5
 Pauliny E. 88
 Paulsen, Friedrich 220
 Pavercsik Ilona 85
 Pawlowitz Mihály 218, 223
 Pázmány Péter 190, 213, 272
 Péczeli József 4, 150
 Pelcz, Johann 301
 Pellegrino, Francesco 34
 Pencz 34
 Peraudi, Raimundus 146
 Peregriny Elek 4
 Perlaky Dávid 65, 237
 Perlaky Mihály 14
 Perliczy János Dániel 214, 221
 Pestalozzi, Johann Heinrich 237
 Péter, I., Szent (pápa) 166, 199, 201
 Péter (magyar király) 159—170, 170—180
 Péter, I. (orosz cár) 99
 Petőfi Sándor 75—76, 91, 243, 249, 315—316
 Petrik Géza 18—21, 23—28, 294
 Petrovszky Sándor 65
 Petrus Comestor 205
 Petrus Pictaviensis 206
 Peyfuss, Max D. 192—193
 Pfeiffer, Wilhelm 274
 Pfeiffer, Franz 205
 Piasecius, Paulus (Piasecki, Piseczki) 300
 Pierce, Franklin 313
 Pilarik-család 218
 Pilarik István 218
 Pilátus 199
 Pilinszky János 245, 255
 Pintér Márta Zsuzsanna 154—158
 Pirandello, Luigi 76
 Pirmát Antal 187
 Pius, II. (pápa) 197
 Planer 220
 Pogány József 77
 Pogány Péter 2—3, 10, 89—92
 Polgár László 189—191
 Pomarius Sámuel 223
 Poncius, Joannes 58
 Poprády Géza 46
 Postel, Guillaume 104—105
 Potthast, A. 57—58
 Priscianus 140—141
 Proctor, Robert 142, 144—146, 148
 Przyppowski-család 112
 Przyppowski, Samuel 112
 Pseudo-Dionysios 133—137

XIV

- Pseudo-Isidorus 159—170
 Pucz Antal 238
 Puskás Julianna 317
 Puskin, Alexandr 251
 Pusztai Ferenc 5, 7
 Putnoki József 10, 90
 Püski Sándor 242

 Quimbach, Stefan 128

 Rácz Rónay Károly 311
 Radnóti Miklós 74, 76
 Radnóti Nándor 5, 7
 Radó Imre 91
 Raesfeldt, Bernhard 83
 Raffai Sarolta 251
 Rákóczi Ferenc, II. (erdélyi fejedelem)
 99, 151, 153
 Rákóczi György, II. (erdélyi fejedelem)
 300—301
 Rákóczy Rozália 293—297
 Rákosi László 12
 Ramus, Petrus 212
 Ramwold (apát) 140
 Ránki György 257
 Raszputyin, Valentyin 255
 Rát Mátyás 225
 Read, H. 33
 Redl Károly 168
 Régeni Pál Mihály 213
 Reiffenstein, Ingo 207
 Reményi Dániel 223
 Remenyik Zsigmond 244—245
 Renan, Ernest 77
 Renouard 19
 Révai József 244
 Rezenyi György 58—61
 Richárd, I., (Oroszlánszívű) (angol király)
 207
 Richel, Bernhard 196
 Richter János 71
 Richter, Ludwig 5
 Riksz Mihály 60
 Ritter Aladár 115
 Robinson, Ivor 44
 Rohwelder, Erica 128
 Rokay Péter 57—58
 Rokycana, Jan 207
 Rollin, Lendru 315
 Rosenthal, Albi 202
 Rosenthal, Judah M. 103
 Rot, S. 89
 Rotarides Mihály 211
 Rousseau, Jean-Jacques 151—153, 237
 Roville, Guilielmo 105—110
 Rózsa György 6, 214
 Rózsa Kálmán 14
 Rózsa Sándor 10, 15, 90
 Rózsavölgyi Gyula 68, 70
 Rozsonday Marianne 46
 Röhm 123
 Röschel, Johann Baptist 219
 Rudlovcsova, G. M. 89

 Rudnay Gyula 74
 Rudolf, II. (magyar király) 54
 Ruffy Péter 115
 Ruh, Kurt 195

 Sachs, Hans 292
 Sadoveanu, Mihail 259
 Safley, Thomas Max 186
 Sainz, Eva 187—188
 Sajó Géza 277
 Salamon (magyar király) 174
 Salamon Ernő 243, 245
 Saltzmann 237
 Sándor, I. (cár) 157
 Sándor, Nagy 199
 Sándor István 294
 Sánta Ferenc 254
 Sántha Ferenc 248
 Sarkadi Imre 248, 251
 Sárközi György 76
 Sárközi Zoltán 184
 Sárosi Gyula 90—91
 Sbaralea, Johannes Hyacinthus 196, 198—
 199, 203
 Schader, Johannes 56
 Schöffler, Johann 144
 Schaur, Johann 144—146
 Schedius Lajos 308—310
 Scheiber Sándor 79, 103—104
 Schiller, F. 166
 Schlick, Franz 90
 Schlözer, August Ludwig 225, 307, 309
 Schmale, F. J. 138
 Schmeizel Márton 223
 Schmid Bertalan 237
 Schmidt, Charles 142
 Schmidt József 77
 Schmidt, Peter 188
 Schmitt, Elmar 191—192
 Schnitzler Jakab 217
 Schnucker, Robert W. 186—187
 Schobser, Hans 145—146, 148
 Schottenloher, Karl 145
 Schön Gáspár 223
 Schramm, Albert 143
 Schröckh, Samuel Jacob 151
 Schulek Tibor 290—291
 Schultz, Dániel 85
 Schunke, I. 34—35
 Schurtz, Ch. N. 107, 112
 Schwab Keresztély Joachim 223
 Schwab, M. 107
 Schwarz János 223
 Schwertfegel, Johann Georg 36
 Schwind, Moritz v. 5
 Seberini (Szeberényi) 237
 Secret, François 104
 Sedechias (bibl.) 199, 201
 Seivert, Johann 310
 Sém (bibl.) 199
 Senghor, Léopold Sédar 45
 Sennowitz, Matthias 154
 Senquerd, Wolfertus Arnold 223

- Servius 140
 Sét (bibl.) 200
 Sevillai Izidór I. Izidór
 Shakespeare, William 74, 76, 251
 Shaw, George Bernard 76
 Sigibertus, Gemblacensis 184
 Silagi, Gabriel 134, 165, 168, 175
 Simeon (bibl.) 201
 Simon István 248
 Simonffy András 256
 Simonides János 218, 223
 Simor János 48
 Singriener (Singrenius), Hans 83
 Sinkovics István 184—185
 Sixtus, IV. (pápa) 279
 Smith, Philip 44
 Socinus, Faustus 112
 Soltész Zoltánné 181—183, 282
 Sólymosi János 299, 301
 Somlay Arthur 73
 Somkuti Gabriella 85—86, 154
 Sommer, Johannes 292
 Sommervogel, Carlos 83, 97, 274
 Somogyi Tóth Sándor 251
 Sonnenfels, Joseph v. 305—306
 Sozzini, Fausto 187—188
 Sótér István 244—245
 Speer, Daniel 191
 Spunár, Pavel 196
 Stammmler, Wolfgang 200
 Stegmüller, Friedrich 196—200, 206
 Steinhöwel, Heinrich 206
 Steller Tamás 218, 223
 Strauch, Johann 219
 Streler, Samuel 35
 Stuchs, Johann 145—146
 Survey, A. 104
 Sütő András 255
 Sylvester János 252
 Szabó András 54—56, 63
 Szabó Dezső 77
 Szabó Ervin 75, 77
 Szabó Géza 182, 210
 Szabó József 61
 Szabó Károly 18, 20, 25—26, 28, 58, 81,
 142, 149, 288, 300
 Szabó László, Cs. 256
 Szabó Lőrinc 244, 248
 Szabó Magda 244, 249, 251
 Szabó Nepomuk 237—238
 Szabó Pál 245, 248
 Szabó Sándor 81—82
 Szacsvey Sándor 154
 Szakonyi József 65
 Szalay László 305
 Számadó Ernő 74
 Szántó Judit 74
 Szapolyai János (magyar király) 14, 49, 54
 Szarvasi Margit 154
 Szathmári István 89, 213
 Szathmári Pap János 149
 Szauder József 154
 Szcucki, Lech, 103, 112
 Széchenyi Ferenc 85, 154, 225—227, 295
 Széchenyi István 62, 257
 Szegefű László 171—173, 175, 178
 Székely Ádám 64
 Székely György 88, 174
 Székely István 213
 Székely Sándor 240
 Szekér Mátyás I. Kőszegi
 Szekfű Gyula 257
 Szelestei N. László 48—54, 86
 Szemző Piroska I. Dezsényi Béláné
 Szenczi Molnár Albert 85, 149, 212
 Szénfy Gusztáv 68
 Szentgyörgyi István 154
 Szentimrei Mihály 183
 Szentiványi Márton 213
 Szentkuty (Drecher) Pál 4—5
 Szentpétery Imre 57—58, 161, 174
 Szerb Antal 244
 Szerényi Antal 317
 Szerző Katalin 67—72
 Szíjj Jolán 184
 Sziklay László 88—89
 Szilágyi Ferenc 301
 Szilágyi István 255
 Szilasy János 237
 Szimonidesz Lajos 54
 Szinyei Gerzson 183
 Szinnyei József 83, 130, 151, 188, 219—223,
 258, 294, 311
 Szirmai János Sándor 32—47
 Szirmay Antal 151
 Szombathy János 183
 Szögi László 184
 Szőnyi Nagy István 149
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 123, 242
 Sztrabón 200, 203
 Sztripszky Hiaodor 18, 20, 25
 Szücs Jenő 183
 Takács Béla 183
 Takács Ferenc 72—77
 Takács Ferencné Balla Erzsébet 74
 Talpassy Tibor 244
 Tamás Aladár 245
 Tamási Áron 244
 Tárkányi Béla 91
 Tarnai Andor 138, 154, 173, 207, 215, 305
 Tatár Péter I. Medve Imre
 Taubert, Rolf 126
 Tazbir, Janusz 103, 112
 Teilhard de Chardin, Pierre 254
 Telegdi 91
 Telegdi Kovács Lajos 1
 Teleki Blanka 316
 Teleki József 151—152, 154, 234—235
 Teleki László 62—67
 Terentius, Publius Terentius Afer 220
 Terhes Sámuel 239
 Tersánszky Józsi Jenő 244
 Tersztyánszky Dániel 86
 Tevan Andor 5
 Thaisz András 62

- Thinsz Géza 256
 Thomae Illés 224
 Thuróczy János 165, 204
 Thurzó Erzsébet 60—62
 Thurzó Gábor 244
 Thurzó György 82
 Thurzó Imre 61
 Tiberius (római császár) 201
 Tillet, Jean du 106
 Timon Sámuel 213
 Tinódi Sebestyén 91
 Tipray Julián 185
 Toldi Miklós 12
 Toldy Ferenc 197, 288—289, 292
 Tolnai Gábor 79, 149
 Tolsztoj 251
 Tompa Mihály 12, 317
 Torricelli, Evangelista 213
 Tótfalusi Kis Miklós 80, 149, 181—183
 Tóth Árpád 76, 252
 Tóth Kálmán 11—12, 16
 Toulet, J. 42
 Toynbee, A. J. 254
 Tömörkény István 74, 76
 Török Lajos 150, 314—316
 Trajanus nyomda 43
 Trapezuntius, Georgius 278, 281
 Trattner nyomda 13
 Trattner János Tamás 296—297
 Trenck, Friedrich 150
 Trencsényi Waldapfel Imre 79
 Trifonov, Jurij Valentynovics 255
 Trócsányi Zoltán 292
 Truhlář, Josephus 208
 Trusius Jób 223
 Turóczy-Trostler József 292
- Udalicus Cruc de Telez 196
 Udvardy János 239
 Ugrin Aranka 5
 Újfalvy Krisztina 86
 Ulászló, II. (magyar király) 184
 Updike, John 255
 Urbán Ernő 248
 Uriel (bibl.) 168
 Úrményi Péter 155
- Vajda Erik 85
 Vajda János 91, 244
 Valentinelli, Josephus 208
 Valjavec, Fritz 154, 304
 Váلكai Imre 75
 Vanyó László 168
 Váradi Péter 277—281, 281—288
 Varga Imre 89—92
 Varga Nándor 5
 Vargyai Gyula 184
 Varjas Béla 78—79, 79—80, 181—182,
 185—186
 Varjú Elemér 278—279
 Várnai Zseni 74, 76, 243, 245
 Vas István 249, 254
 Vas Zoltán 242, 254
- Vásárhelyi Judit 81, 85
 Vásárhelyi Pákozdy Ferenc 74
 Vater, Abraham 221
 Vehe-Glirius, Matthias 188
 Vekerci József 86
 Venediktov, G. K. 89
 Verdi, Giuseppe 69
 Veres Gáspár I. Bojthi
 Veres Péter 73, 243, 245, 248
 Verhoeven, Abraham 118
 Verne, Jules 251
 Verseghy Ferenc 150, 154
 Veszprémy László 137—141, 184—185
 Vetter Antal 317
 Vezér Erzsébet 115
 Viccius, Elias 217
 Victor, Hugo 315
 Vielhaber, Godefriedus 208
 Vincze András 74
 Virág Benedek 75
 Vitéz János 278, 281
 Vizkelety András 195—209
 Voinovich Géza 62
 Voltaire, François Marie Arouet 151—153,
 221
 Voss, Johann Heinrich 154
 Völker, Arina 215, 222
 Vörös Károly 185
 Vörösmarty Mihály 252
 Waczulik Margit 213
 Wadding 198
 Wagenseil, J. Christoph 107—108, 112,
 114
 Wagner-család (nyomdász) 191—192
 Wagner, Carolus 278, 280
 Wagner, Christian Ulrich (II) 191—192
 Wagner, Richard 69—71
 Waitz, G. 138—139
 Warzée, André 117
 Waser, Caspar 105—112
 Wattenbach, W. 138—139
 Weber, Max 254
 Wehli Tünde 277, 281—288
 Weidler, Johann F. 221
 Weigel, Hans 192—193
 Weischenberg, Siegfried 126
 Weiss 43
 Weller, Emil 145—146, 149
 Wells, H. G. 77
 Weöres Sándor 248
 Werbőczy István 213
 Werfel (kassai nyomdász) 6
 Wertheimer József 155
 Wesselényi-család 63
 Wesselényiné 63
 Wesselényi Miklós 63
 Weyttenfelder, Hans 292
 Wiemeler, Ignaz 43
 Wilde, Oscar 76
 Wilhelm G. I. Cennerné
 Windisch, Karl Gottlieb 304—310
 Windischgrätz, Alfred 90
 Wingler, H. M. 43

- Wipo 184
Wittfeld, Peter 83
Wix Györgyné 26, 274
Wohl Janka 185
Wolff, Christian 215
Wolfgang, Szent 139, 141
Wurzbach, Constant von 151
Wytrzens, G. 88
- York-Gothardt, Mix 154
- Zachar József 293—297
Zagiba, Frantisek 190
Zalka Máté 245
Zanolini, A. 114
- Zavari György 60, 62
Závodszky Levente 161, 164, 166
Zelk Zoltán 244—245
Zemplén Jolán, M. 213, 217
Zichy Ödön 10, 90
Zircz Péter 85
Zola, Émile 122, 250
Zöld Ferenc 242—261
Zuber Marianna 306
Zweig, Stefan 251
Zsák I. Adolf 195—198, 203
Zsámboki János 213
Zsigmond (magyar király) 207
Zsigmond, III. (lengyel király) 98
Zsigray Julianna 243

Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez

A kapitalizmus korabeli magyar kalendárium-irodalom kutatása közben találkoztunk Bucsánszky Alajos könyvkiadó és nyomdatulajdonos vállalkozásával. Bucsánszky 1848-ban kezdett naptárakat kiadni, s rögtön első naptárainak olyan elsöprő sikere volt, hogy a példányszámok igen gyorsan, minden képzeletet meghaladó mértékben növekedtek.

A debreceni Telegdi—Kovács könyvkereskedő cég üzleti könyvei szerint 1848—53 között a naptárvásárlásoknál első helyre kerültek Bucsánszky kalendáriumai.¹ A Pesti Napló már 1853-ban azt írta, hogy Bucsánszky „igen terjedelmesen űzi a naptári vállalatot”.² A Vasárnapi Újság egyik 1858-as cikkében pedig az olvasható, hogy Bucsánszky naptárjai „évek óta százezernyi mennyiségben terjednek”.³ Egy pénzügyminiszteri irat szerint Bucsánszky 1868-ban 250—300 ezer naptár bélyegdíjának befizetésére kapott haladékokot.⁴ Ez azt jelenti, hogy a 60-as évtized végén a Magyarországon megjelenő kb. 380—400 ezer kis naptár kétharmad részét Bucsánszky adta ki.⁵ A 70-es években naptárainak összpéldányszáma felment 400 ezer fölé.⁶ Ekkor a Magyarországon megjelenő összes naptárnak több mint a fele Bucsánszky-féle naptár volt. Egyrészt Bucsánszky adta ki a legtöbb naptárt, másrészt a többi kiadó is az ő naptárait tartotta mintának, azt igyekezett utánózni. A naptárak mellett kiadónk igen nagy számban és nagy példányszámban adott ki népnek szánt krajcáros ponyvairatokat. A törekvő férfiú a művelődésnek ebben az alsó szektorában meghatározó szerephez jutott.

Bucsánszkyról és vállalkozásáról a szakirodalom — a nyomdászattörténet, a könyvkiadás története — keveset tud tényszerűen, s többnyire csak pontatlan adatok, egyszerűsítő sztereotípiák vannak róla forgalomban. Még arról sem

¹ Hajdú-Bihar megyei Levéltár, 311. lelt. sz. Telegdi Kovács Lajos iratai. Az iratok 1835-től 1882-ig tartalmazzák a vásárlásokra vonatkozó adatokat. Fenti megállapításunk a 0,35 fm. terjedelmű teljes anyag feldolgozásán alapszik. Az iratokat KOMORÓCZY ismertette, MKsz 1965. 230—34: *Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami Levéltárban.*

² *Pesti Napló*, 1853. 1103 sz.

³ *Vasárnapi Újság*, 1858. 550.

⁴ Budapest Főváros Levéltára (Főv. Lvt.), Pest Város Tanácsának iratai (PVTi) 1868/1186.

⁵ A Magyarországon kiadott összes naptárak példányszámaira vonatkozó adatok, számítások részletesebben megtalálhatók *Kalendáriumok példányszámai Magyarországon — 1848—1920 c. dolgozatunkban.* (Kézirat.)

⁶ Több naptára előszavában Bucsánszky állítja ezt, de a *Typographia* 1881-es cikke is igazolja az állítás valóságát. *Typographia*, 1881. nov. 4. Régibb pesti nyomdáinkról, Bucsánszky nyomda.

alakult ki közmegegyezés, hogy tulajdonképpen hol és mikor alapította nyomdáját. Már az első magyar nyomdászattörténet írója, Ballagi Aladár 1878-ban rossz adatot közölt.⁷ Aigner Károly azt írta, hogy Bucsánszky 1848-ban „Pozsonyból ide költözködve (ti. Pestre) hozta magával nyomdakészletét, amelyikkel Pozsonyban csak rövid ideig működött”.⁸ Firtinger Károly szerint Bucsánszky 1849-ben Pesten alapította nyomdai üzetét.⁹ Ezt ismétli Novák László 1928-as nyomdászattörténete is.¹⁰ A Bucsánszky-féle kiadó történetével kapcsolatban az egyébként pedáns Pogány Péter is bizonytalan.¹¹ Pedig Fitz József igen alapos munkájában már 1948-ban helyesen állapította meg, hogy valamikor 1848-ban Pesten kellett Bucsánszkyknak nyomdát alapítania.¹² Fitz ezt az állítását a könyvészeti anyagra, a nyomdai impresszumokra alapozta.

Ahhoz viszont, hogy ennél pontosabb ismeretekhez jussunk, levéltári kutatásokra volt szükség. Sajnos, azonban az elsőrendű források, a nyomda és a kiadó iratanyaga 1945-ben, illetve az azt követő években teljes egészében megsemmisült. Így csak a különböző hatóságok ügyintézése során keletkezett, Bucsánszkyra vonatkozó anyagok felderítésére számíthattunk. Ezt a kockázatos — mert esetleg túl kicsiny hatékonyságú — munkát mégis vállalnunk kellett. Azt reméltük ettől, hogy ha hősünk előéletét, korábbi működését, törekvéseit, jellemét megismerjük, ez segít majd kalendáriumkiadói tevékenységének megértésében is. Könnyebben tudjuk értelmezni szándékait, céljait, elképzeléseit, stílusát, módszereit. Az első magyarországi tömegolvasmányokat termelő vállalkozás keletkezésének aprólékos történet-szociológiai vizsgálatából ismereteket nyerhetünk egy új típusú társadalmi kommunikációs rendszer genezisére vonatkozóan. A továbbiakban kutatásaink első eredményeit adjuk közre.

Bucsánszky mint pozsonyi könyvkötő és könyvkiadó. Bucsánszky Alajos 1802-ben született Egerben és a római katolikus hitben nevelkedett. Szüleiéről, családjáról, iskoláiról, vándoréveiről nincsenek ismereteink. Biztosat csak 1828-tól tudunk róla. Ekkor telepedett le Pozsonyban, mint könyvkötő. 1831-ben vették fel a városi könyvkötő céhbe, egyszerűs mind a városi polgárok sorába.¹³ Abban az időben, jölehet a nagyobb városokban már voltak könyvkereskedők, mégis a könyvkötők az évszázados gyakorlatot folytatva még foglalkoztak könyvkereskedéssel is. Így Bucsánszky mint pozsonyi könyvkötő, kezdettől nagyban űzte a könyvkereskedést. Könyvkiadással, önálló kiadók még nem lévén, kisebb részben a nyomdák, nagyobb részben a könyvkereskedők foglalkoztak. Bucsánszky harmadik működési területe így a könyvkiadás volt. Már a 30-as évek elejéről ismerünk kiadványokat, amelyek impresszumán ezt olvashatjuk: „Bucsánszky Alajos sajátja”.

⁷ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat fejlődése — 1472—1877.* Bp. 1878.

⁸ AIGNER Károly: *A magyar nyomdászat fejlődése a XIX. században.* Corvina, 1889. 15. sz. 57.

⁹ FIRTINGER Károly: *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás múltjából.* Bp. 1900. 168.

¹⁰ NOVÁK László: *A magyar nyomdászat története.* Bp. V. k. 30.

¹¹ 1978-ban írt, igen gazdag tartalmú monográfiájában Pogány először homályban hagyja, hogy mikor és hol alapította Bucsánszky a nyomdát, majd úgy fogalmaz, mintha 1847-ben már Pesten üzemelt volna a nyomda. POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre.* Bp. 1978. 296. 1983-ban viszont már úgy ír, mintha Bucsánszky már 1845-től pesti kiadó (és nyomdász ?) lett volna. *Riadj Magyar!* Bp. 1983. (Szerk. POGÁNY Péter) 494.

¹² FITZ József: *A magyar nyomdászat 1848—49.* Bp. 6. n.

¹³ F6v. Lvt. PVTi. 1847/16900.

Nem tudjuk, hogy Pozsonyban való megtelepedésekor Bucsánszky milyen tőkével, vagyonnal indult. 1847-ben, amikor Pestre telepedett át, kb. 40 ezer pengőforint értékű vagyona volt.¹⁴ A Helytartótanácsához 1847-ben beadott folyamodványában ezt írja magáról: „Közel 16 éve, hogy szab. kir. Pozsony városban mint polgári könyvkötő és kiadó foglalatloskodván ezen egész idő leforgása alatt mind erkölcsi magam viselete, mind pedig ügyességemre nézve nem csak az említett város közönségének, de az egész vidéknek teljes megelégedését megnyerni szerencsés valék.” Ezt sok-sok mellékelt bizonyítvánnyal tanúsítja. A pozsonyi könyvkötő céhnek 8 évig ő volt az elöljárója, s tagja volt a pozsonyi polgári vadászcsapatnak is.¹⁵

Bucsánszky tehát vagyonos, sikeres és tekintélyes polgárnak számított. Vagyoni gyarapodását leginkább sikeres kiadói tevékenysége alapozta meg. Latin, magyar és szlovák nyelvű műveket egyaránt adott ki, de eleinte főként német nyelvű kiadványai voltak. A szellemi élet erős magyarosodásával, a magyar nyelvű olvasmányok iránti kereslet növekedésével párhuzamosan a 30-as évek végétől a hangsúly áttevődött a magyar nyelvű munkákra.

Igyekezünk összegyűjteni Bucsánszky 1848 előtti kiadványait. Ezek néhány alaptípusba sorolhatók. Megjelentetett magyar, német és latin nyelvű iskolai tankönyveket, köztük abc-s könyvet, szépírási gyakorlatot, latin és német nyelvgyakorló könyvet, de főleg általános földleírásokat és magyar históriát. (Az első, egész Földet bemutató atlaszt is ő adta ki.) Az iskolai könyvek két utolsó fajtája csak részben készült iskolai használatra, s már átvezet a kiadványok másik csoportjához, az ismeretterjesztő könyvekhez. Ezek többsége is földleírás, s a magyar történelemről írott könyvecske. A harmadik típusba a vallásos kiadványok tartoznak: katolikus imakönyvek, bibliai történetek, szentek élete, ájtatos olvasmányok, sőt képes biblia is. Adott még ki különböző korcsoportoknak szánt gyermekolvasmányokat, nevelő célzatú elbeszéléseket is. Végül ő adta ki igen szép kötésekben latinul és magyarul a magyar országgyűlések naplóit, írásait, törvénycikkeit 1811-től kezdődően.

Meglepő, hogy a későbbi ponyvagyáros egyetlen, igazán ponyva jellegű kiadványt sem hozott piacra.¹⁶ (Ha mint könyvkötő valószínűleg forgalmazott is ilyet, könyvészetileg ezt nem tudjuk bizonyítani. Csak néhány hagyományos ponyvai história német nyelvű kiadásának találtuk némi nyomát.) Amikor 1847-ben a pesti könyvkötő céhbe való felvételéért folyamodott, akkor még joggal írhatta: „Számos erkölcsi és átalján közhasznú könyveket saját költséggemre nyomtattam.”¹⁷

Miként jellemezhetjük ezt a kiadói tevékenységet? Mia közös jellemzője ezeknek a kiadványoknak? Ha még nem is igazi tömegkiadványok, de már mind viszonylag kiterjedt és biztos vevőkörre számíthattak. Az iskolai könyveknél ez természetes. A szép kiállítású országgyűlési kiadványok 18 forintos magas áruk ellenére is a közintézmények és a politizáló réteg részéről biztos vevőkre számíthattak. Az ismeretterjesztő művek iránt éppen a 30-as évektől nőtt meg

¹⁴ Főv. Lvt. PVTi. Engedélyek, 1848/32 és PVTi. 1850—52/3045.

¹⁵ Főv. Lvt. PVTi. 1847/16900.

¹⁶ Nem tarthatjuk ugyan teljesen kizártnak, hogy Bucsánszky Pozsonyban is adott ki ponyvairatokat, de itt ismertetett kiadói profilja és 1844-es árjegyzéke ismeretében ez nem látszik valószínűnek. Nem tudjuk, mire alapozza Pogány Péter azt az állítását, hogy Bucsánszky már Pozsonyban „felhívja magára a magyar és német ponyvavevők figyelmét”. Pogány Péter: 1978. i. m. 296.

¹⁷ Főv. Lvt. PVTi. 1847/16900.

ugrásszerűen az érdeklődés. Fokozottan vonatkozott ez a föld- és országleírásokra. Ezt a műfajt a felvilágosodás óta már kedvvel úzták a magasabb tudományok emberei is, de a populárisabb kiadványok létrehozásában, terjesztésében fontos szerepe volt Bucsánszkyknak (ha nem is beszélhetünk úttörésről). A népszerű magyar történeti munkák szintén igen keresettekké váltak a kibontakozó liberális nacionalizmus hullámán. E téren Bucsánszky kifejezetten kezdeményező volt. Péczely József: *A magyarok története* . . . című rövid népszerű művét egy évvel megelőzve 1836-ban jelentette meg, Magyarország történetjének rövid leírását mindössze 8 krajcárért, s ezt újabban követték: Bedő Pál: *Magyarok története a vezérek és a királyok képeivel*; Lányi Károly: *Magyar nemzet története; Attíla hunok királyának élete* stb. (Igaz, hogy mindezek színvonala elmaradt a tudós debreceni tanár munkájától.)

A katolikus ájtatos irodalomnak ugyan régebben is volt hagyományos piaca, de a századvégtől javuló katolikus — és állami — iskolázás most kezdi éreztetni hatását. Lényegesen nő az ájtatos irodalom iránti kereslet. Ennek kielégítéséből Bucsánszky derekasan kivieszi a részét. Az illusztrált bibliai történetek, a *Képes Biblia* kiadása újító kezdeményezés volt. Sőt a kicsiny, olcsó fametszetes szentképekcskék tömeges kiadása is újszerű volt. (Egy részük színezve jelent meg.)

A kifejezetten gyermekeknek szóló olvasmányok iránt szintén a harmincas és a negyvenes években élénkült meg az érdeklődés. A gyermekekhez való újfajta viszonyban szerepe volt a felvilágosodás lassú hatásának, de a biedermeier-kor család- és gyermekkultuszának is, amely német földről érkezett hozzánk. Bucsánszky ezen a területen is elébe ment az igényeknek. Egy évvel Bezerédj Amália nagy sikerű *Flóri könyve* után kezdte el gyermekkönyvek kiadását. Ezek részben fordítások németből (Glatz Jakabtól a 2—4 éveseknek szóló *Elbeszélő atya* és az *Elbeszélő anyja*), részben eredeti alkotások voltak. Beöthy Zsigmondtól a *Koszorú* (1837) és a *Beszélytár* (1839—42, 6 füzetben) a hazai gyermekirodalom legelső művei közé tartoznak.

Kiadta még Peregriny Elek jeles pedagógus fordításában Campe: *Amerika felfedezését*, s az eredeti angolból fordítva a *Robinsont* is.¹⁸ A kiadott művek többsége tehát új, növekvő igényeket elégített ki, s jelentős részük újszerű is volt. Mi sem bizonyítja jobban, hogy kiadónk valóban széles felvevőpiacra találó műveket jelentett meg, mint az, hogy legnagyobb részük 4—5, sőt olykor több kiadásban is megjelent. Ez leginkább az ismeretterjesztő művekre vonatkozik.

Bucsánszky a reformkori olvasóközönség leggyorsabban gyarapodó rétegét vette célba. Nem a vásári ponyvára termelt, hanem a kisebb pénzü olvasóknak. Az előszavak tanúsága szerint is a művelődni kezdő, emelkedni akaró, vidéki, kispolgárosodó csoportoknak, a kisértelmiségnek, a magyarosodó városi rétegeknek, az alacsonyabb sorból származó tanulófjúságnak az igényeit igyekezett kielégíteni.

Fokozatosan találta meg e rétegek igényeinek megfelelő formákat. Vizsgálódásunk során arra törekedtünk, hogy kézbe is vegyük a Bucsánszkyknál megjelent könyveket. Ennek alapján úgy látjuk, hogy a harmincas években még rangosabb kiállítású kiadványai voltak. Ezek finom papíron, jó kötésben, sokszor bőrkötésben jelentek meg, aranyozott betűkkel, acélmetszetű vagy litografált, gyakran színezett képekkel. Amikor Toldy Ferenc a *Figyelmezőben*

¹⁸ SZENTKUTY (DRECHER) Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek 1538—1875*. Bp. 1934.

örömmel üdvözli a Bucsánszkyknál megjelent újabb magyar könyvet, mert úgymond ez „azt jelenti, hogy Bucsánszky Alajos a magyar irodalom részére meg van nyerve”, akkor ehhez azt fűzi hozzá: ennek „csak örülhetni, mert mind ezen igen csinosan kiállított kötetek, mind némely elébbi kiadásai éppen nem szűkkeblű s szűkmarkú könyvárusra mutatnak. Legyen üdvöz!”¹⁹

Kiadónk a harmincas évek végén, jóllehet könyveit szebb kötésben s színesebb képekkel is hirdeti, mégis inkább már arra törekszik, hogy ezek minél olcsóbban, egyszerű formában, de nagy példányszámban jelenjenek meg. Még a negyvenes évekből is megcsodálhatjuk könyvkötő művészetének egy-egy szép produktumát, de ekkor már könyvei nagy részét olcsó kötésben, vékony kék borítóval adja el. Az igazi fordulat, a nagy újítás 1843-ban következett be. Ekkor jelentette meg Bucsánszky az első fametszetekkel gazdagon illusztrált kiadványt.

A fametszet mint illusztráció nem volt éppen új, hiszen a könyvnyomtatás kezdete óta alkalmazták.²⁰ A XIX. század első felében viszont Európa-szerte virágzásnak indult ez a műfaj. A változás a XVIII. század végén Angliából indult el, ahol Thomas Bewick jelentős újításokat vezetett be a fametszés technikájában. Korábban a nyomódúc hosszában vágott körte- vagy bükkfából készült, tehát lapdúc volt. Bewick száldúcot használt, keresztben vágott keményebb puszpángfával dolgozott. Így a vonalakat pontosabban lehetett visszaadni, s általában pontosabb képet kaphattak. Ugyanakkor finom pontokkal, vonalakkal különböző tónusértékeket, festői hatást lehetett elérni. A fametszés technikája több kifejezőmodulációra vált alkalmassá. S ami szintén nagyon fontos, tartósabb lett a dúc. Tehát egy dúcra sokkal több másolat készülhetett. A fametszet különösen alkalmas volt illusztrálásra, mert a szedéshez hasonlóan magasnyomású volt, s a laptükörbe helyezve a szöveggel egyszerre lehetett nyomni. A világ első illusztrált ismeretterjesztő hetilapja az 1832-ben induló Penny Magazin így érthette el a kétszázézeres példányszámot.²¹ Sorra jelentek meg az újabb filléres ismeretterjesztő magazinok, majd 1842-ben megindult a világ első képeslapja, az Illustrated London News, amelynek szintén tónusos fametszessel készültek az illusztrációi.²² Ez a laptípus is gyorsan terjedt. Ami a könyveket illeti, Németországban pl. az 1830-as évektől Moritz v. Schwind, és Ludwig Richter, majd később Adolf v. Menzel nép- és gyermekkönyvekben, valamint történeti tárgyú munkákban vitték diadalra a fametszés új eljárását.²³

¹⁹ *Figyelmező*, 1838. 352.

²⁰ Az illusztrációkkal és a fametszéssel kapcsolatban felhasznált legfontosabb munkák: SZENTKUTY Pál: *A könyvillusztráció*. in: Tíz írás a nyomdászatról, Hungária Könyv 9.: NOVÁK László: *A grafikai sokszorosító művészetek*. Grafikai Művészetek Könyvtára, I. Bp. 1925.; PUSZTAI Ferenc: *Nyomdászati enciklopédia*. Bp. 1902.; TEVAN Andor: *A könyv évezredek útja*. Bp. 1973. 263–280.; VARGA Nándor Lajos: *A fametszet*. Bp. 1940.; NAGY Zoltán: *A magyar litográfia története a XIX. században*. Bp. 1934.; PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*. Bp. 1951.; GERSZI Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. Bp. 1960.; KŐSZEG Ferenc: *Magyar folyóiratillusztrációk, 1830–1848*. In: *Művészet Magyarországon 1830–1870*. Katalógus I. Bp. 1981. 137–148.; RADNÓTI Sándor: *Magyar folyóiratillusztrációk 1849–1867*. In: i. m. 149–155.

²¹ UGRIN Aranka: *Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok a reformkorban*. MKsz 1975. 139.

²² KŐSZEG Ferenc: i. m. 146.

²³ SZEMZŐ Piroska: *Peter J. N. Geiger és Heckenast Gusztáv könyvillusztrációink történetében*. Bp. 1942. 6.

A nyomtatott könyvek, sajtótermékek ugyan eddig is hozhattak s hoztak is képeket, most azonban ugrásszerű változás következett be a nyomtatott kommunikáció szerkezetében. Tömegesebbé, hangsúlyosabbá, mindennaposabbakká lettek a szöveghez szorosan kapcsolódó képek. Haiman György egyenesen azt mondja, hogy „a XIX. században a nyomtatott kommunikációnak egy második szakasza a szöveges—képes közlés korszaka kezdődik”.²⁴ Véleményünk szerint ebben a szakaszban a szöveges—képes közlésmódnak — több más tényező mellett — óriási szerepe lesz a tömegkönyv s egyáltalán a tömegkultúra kialakításában.

Nálunk Bucsánszkyknak mint kiadónak nagy érdemei voltak a fordulat, a szöveges—képes közléstípus kezdeményezésében. Egészen frissen, mindenkit megelőzve vette át a mintát, s alkalmazta mind a könyvek, majd ponyvafüzetek, mind a kalendáriumok kiadásában. Újításra érzékeny szellem kellett ahhoz, hogy észrevegye az új fametszési technika által megnyitott lehetőségeket. A reformkorban ugyanis az igényesebb magyar közönség nem kedvelte a fametszetet. Hiába taglalta pl. Mayer István 1835-ös cikkében a fametszet előnyeit,²⁵ az előkelő és divatos illusztrációs műfaj a réz-, majd acélmetszet maradt, végül a litográfia lépett a helyükbe. Igazán nagy példányszámú nyomásra azonban ezek nem alkalmasak. A negyvenes évek legnépszerűbb kórajzait is legfeljebb 1000—2000 példányban nyomták. Az önkényuralom korában, amikor a divatlapok, képeslapok példányszáma kétezer fölé megy, akkor lesznek majd kénytelenek átváltani a fametszetes illusztrálásra.²⁶ Az acélmetszet és a litográfia egyébként meg is drágította a kiadványokat. A kassai nyomdász, Werfer számítása szerint míg egy fametszetű munka 8—10 tallérba került, addig a litográfia 6—10 P. forintba.²⁷ Ahhoz, hogy a fametszetekkel illusztrált művek sikert érjenek el, a fametszés technikai újdonságának össze kellett találnia a kevésbé igényes, kisebb pénzü olvasóközönség gyarapodásával. S kellett hozzá az a vállalkozó, aki megérezte, hogy az olvasóközönség milyen rétegeinél lehet sikert elérni az új technikával.

Bucsánszky 1848-ban jelentette meg a *Magyarok története a vezérek és a királyok képeivel* című kiadványt, amelynek 130 lapján 46 fametszetes illusztráció volt. (32 portré, 10 ütközet és 4 városkép.) Szövegközi képekkel ilyen sűrűn ellátva, nagy példányszámú magyar könyv még nem jelent meg. (Minden harmadik lapra jutott egy kép.) Ráadásul szinte csak hazai metszeteket tartalmazott. A magyar könyvtörténet eddig kéllően nem értékelt mozzanata ez. (Gondoljunk arra, hogy az *Ábrázolt Folyóirat*, amely *Képes Újság* címen hetilappá alakult, egyéves fennállása alatt 1848-ban csak 52 hazai metszetet közölt.)²⁸ Maguk az ábrázolások csak részben jelentenek újdonságot, mert a portrék jobbára az 1664-es magyar történelmi arcképcsarnok, a *Mausoleum* századok során elég sokat másolt képeinek változatai.²⁹ A „*Magyarok története . . .*” nagyon nagy könyvsiker lett. Még ugyanabban az évben újra ki kellett adni, s 1848-ig hat kiadásban jelent meg. Valószínűleg sokezeres összpéldányszámot ért el. (Annak ellenére, hogy a szövege elég lapos.)

²⁴ HAIMAN György: *A könyv műhelyében*. Bp. 1979. 104.

²⁵ MAYER István: *Fametszés*, Honművész, 1835. 86. sz.

²⁶ GERSZI T.: i. m. 45. és 77. A néplapként indult, eleve nagy példányszámú Vasárnapi Újság 1854-es indulásától kezdve fametszetekkel jelent meg.

²⁷ FITZ J.: i. m. 113.

²⁸ DEZSÉNYI Béla: *Az első magyar képes hetilap*. MKsz 1940. 17—35.

²⁹ RÓZSA György: *Magyar történetábrázolás a XVII. században*. Bp. 1973.

A siker után kiadónk újabb, fametszetekkel bőven illusztrált ismeretterjesztő, vallásos és gyermekkönyveket jelentetett meg puha kötésben, s egyre olcsóbban, 10—40 krajcáros áron. 1846-ban adta ki például Lányi Károly: *Magyar nemzet történetei* című munkáját. A 320 oldalas könyvben 58 kép van. (Az első 190 oldalon, Szapolyai királyságáig 47. Tehát minden négy oldalra jut egy kép.) A képek között már csak elvétve akad statikus portré. A többségük mozgalmas, sokalakos, képzeletmozdító jelenet. A magyar történelem szinte teljes tablója látható itt Attilától, Árpádtól, a vérszerződéstől kezdve.

Nem ez a legelső magyar történeti illusztráció-sorozat a reformkorban, hiszen megelőzte ezt a híres bécsi mester, Peter Johann Nepomuk Geiger 1842. és 1844. között kb. 600 példányban megjelent mappája. Ebben a kőrajz-sorozatában az élelmes grafikus a honfoglalástól a vegyesházi királyokig dolgozta fel a magyar történelem fontosabb eseményeit.³⁰ A Bucsánszky-kiadványban ennél teljesebb a sorozat. Egészen Buda visszavételéig igen sok kép van, s még azután is tartalmaz a könyv négy képet. Az utolsó illusztráció a napóleoni háborúkhöz készült. A példányszám pedig összehasonlíthatatlanul magasabb, mint Geiger sorozatáé.

A fametszetek egyébként mindkét említett Bucsánszky féle könyvben nagyon jó munkák, helyenként művészileg is kifejezetten kvalitásosak. A tónusos fametszés legelső magyarországi darabjai közé tartoznak. Szerzőjük Mihalovics pozsonyi fametsző. (A képeken ilyen feliratok vannak: Mihalovits, Mihalovits in Pressburg, J. M.) Nem tudjuk biztosan, de gyaníthatóan a metszetek nagy részének az eredetijét is Mihalovits rajzolta. A magyar művészettörténet semmit sem tud róla, nem tartja számon.³¹ Igaz, hogy az egész XIX. századi fametszés története feldolgozatlan. A Morelli Gusztáv előtti korszakból csak néhány fametsző nevét ismerjük, de róluk sem tudunk semmi biztosat, munkásságukat érdemben nem ismerjük.³² Mihalovics történelmi illusztrációit is egybe kellene vetni Geiger említett sorozatával, s Landerer és Heckenast 1845-ös fametszetes mintakönyvének történeti metszeteivel.³³ Ennek elvégzése előtt is megalapozottan állíthatjuk azonban, hogy Mihalovics a tónusos fametszés legelső magyarországi mestere, s a teljes magyar történelmet illusztráló első metszetsorozat megalkotója.

A könyvek a pozsonyi Belnay-nyomdában készültek, tehát ez a nyomda megelőzte Landerer és Heckenast vállalatát az új típusú fametszetek tömeges alkalmazásában. Mindezek szervezője és kiadója pedig Bucsánszky Alajos, aki tehát azon túl, hogy általában a szöveges—képes közlés kezdeményezője, a teljes magyar történelmi illusztráció sorozat megrendelője és nagy példányszámú forgalmazója is. (A történelmi tabló egyébként megérdemelne egy eszmetörté-

³⁰ GERSZI T.: i. m. 4.; GALAVICS Géza: *A történeti téma*. In: *Művészet Magyarországon 1780—1830*. Katalógus. Bp. 1980. 71.; CENNERNÉ WILHELM Gizella: *A történeti festészet ábrázolási típusai*. *Művészet Magyarországon 1830—1870*. I. 48.

³¹ Egyedül LYKA Károly említi Huszka Lajos társaságában mint a tónusos fametszés főmesterét és kezdeményezőjét Pesten, az 1850-es években. Ennél többet azonban lényegében ő sem tud róla. LYKA Károly: *Nemzeti romantika — Magyar művészet, 1850—1867*. Bp. 1982. 130—131.

³² Amit erről NOVÁK (i. m. V. 118—119.), FIRTINGER (i. m.), RADNÓTI (i. m.), PUSZTAI (i. m.) és mások is mondanak az esetleges, töredékes, s nem is tűnik mindig megbízhatónak. Olyan alapos, szociológikus szemléletű kutatásra lenne szükség, mint amit a kőrajzról GERSZI T. végzett (i. m.).

³³ HAIMAN György: i. m. Landerer és Heckenast urak metszvényei. 100. Lepakolt metszvények mintája Landerer és Heckenast könyvnyomó intézetéből.

neti elemzést is, hogy ti. mennyiben egyezik a hagyományos magyar nemesi történetiszemlélettel, van-e benne új elem, s milyenek a hangsúlyai, sztereotípiái stb.)

Bucsánszky kiadványai a negyvenes években egyre jobban tért-hódítottak a vásári ponyva és a magas kultúra közötti széles sáv szaporodó olvasóközönségénél. E kispolgáriasodó rétegek igényeinek, lehetőségeinek, műveltségének, ízlésének, érdeklődésének feleltek meg leginkább ezek a fametszetekkel gazdagon illusztrált, nem túl magas színvonalú, leginkább a magyar történelmet bemutató, népszerűsítő, papírkötésű, olcsó könyvecskék.

Az olcsó ár és a nagyszámú kép biztosította a Bucsánszky-kiadványok kelen-dőségét. A növekvő példányszámok pedig lehetővé tették a még olcsóbb elő-állítását. Az olcsó előállításához hozzájárult még az, hogy szerzői díjakra is keveset kellett fordítani. A kiadványok jelentős része fordítás. Az eredeti művek szerzői között pedig nem találunk egyetlen, valamennyire is ismert nevet sem. Bucsánszky takarékoságára, s intellektuális szemhatárára is jellemző, hogy leginkább kezdőkkel dolgoztatott. Legtöbbet foglalkoztatott szerzője Bedeő Pál (pl. *Szentek élete*, *Magyarok története*, *Általános földleírás*), ekkor még pap-növendék, később révfülöpi plébános. Legrangosabb a *Magyar nemzet történetei* című mű írója, Lányi Károly, a nagyszombati líceum természettan tanára.

Az 1840-es évek itt bemutatott sikeres vállalkozásai — amelyek nagy lépést jelentettek az igazi tömegkönyvek felé vívó úton — megnövelték Bucsánszky anyagi erejét és önbizalmát. Nem az óvatos, szerény biztonságra törekvő céhes mesterek fajtájából való volt, hanem dinamikus, vállalkozókedvű üzletember, minden újra nyitottan, benne az élet áramában, érzékelve és megragadva az új lehetőségeket.

A pesti üzlet és a nyomdaalapítás. A tömegkönyvkiadás létrejöttének, hatékony működésének elengedhetetlen feltétele, hogy a kiadói vállalkozás, a nyomdai kapacitás és a terjesztőhálózat megszervezése egy kézben legyen. Bucsánszkyknak is, ha vállalkozását tovább akarta fejleszteni, erre kellett törekednie. Mindenekelőtt saját nyomdát kellett szereznie. Ezt azonban igen ne-héz volt megoldani, lévén a nyomdaalapítás joga a király által adható privilégium. Bucsánszky mindenesetre kereste a lehetőségeket.

1847-ben „üzletének tágabb tért nyitandó” — ahogy a Helytartótanács-hoz beadott kérelmében maga indokolta, áttelepedett Pestre, a polgárosodó ország szellemi központjába, a kapitalista vállalkozások centrumába. Házat vásárolt kb. 5000 forintért a józsefvárosi Tavaszmező utcában, majd némileg megkerülve a törvényes utat, 1847. július 9-én pesti polgárjogot nyert.³⁴ Bucsánszky polgári jogállását tekintve a könyvkötő céh mestere volt. A pozsonyi céhből elbocsátatván a pesti könyvkötő céhbe kellett felvétetnie magát.³⁵ A dolog nem ment simán. A pesti könyvkötők féltek a konkurenciától. A feudális céhes szellem ütközött itt össze a kapitalista stílusú vállalkozó törekvéseivel.

Bucsánszky 1847. augusztus 22-én fordult kérelmével a felsőbb hatósághoz, a Helytartótanács illetékes Városi osztályához. A kérelmet 15 db melléklettel támogatta meg. A Helytartótanács már augusztus 24-én intézkedett: a folya-modvány a „Városi Tanács-hoz, az illetők kihallgatása mellett, véleménye

³⁴ Főv. Lvt. Pest Város Tanácsülési jegyzőkönyv, 1847. júl. 9. 11936.

³⁵ Bucsánszky pesti könyvkötő jogával kapcsolatos iratok: Országos Levéltár (OL), Helytartótanács, 1847/36435, Városi osztály, 36. kútfő, 590, ill. 1848/6948, Városi osztály, 36. kútfő, 94.; Főv. Lvt. PVTi. 1847/16900, 1848/1124, 4550 és Engedélyek, 1848/32.

kíséretében teendő körülményes tudósítás végett ezennel visszavárolag át-tétetik". Nem mondhatni, hogy a Városi Tanács elsiette a dolgát. Csak 1848. január 22-én tűzte a tanácsülés napirendjére az ügyet. Addig tartott az illetők, ti. a könyvkötő céh véleményének kihallgatása. (Közben Bucsánszky nem győzővén várni a választ, megnyitotta ideiglenes boltját az Országút 640. sz. alatt. Itt árulta többek között első pesti kiadványát, a Landerer és Heckenastnál nyomott, 1848-ra szóló *Új képes naptárt.*) A tanácsülésen fogalmazott, a Helytartótanácsnak „teendő körülményes tudósítás” egyrésztől megismétli Bucsánszky kérelmének főbb tételeit, másrésztől előadja a könyvkötő céh ellenkezését. Felsorolják az átköltözés alaki szabálytalanságait, majd a feudális, vállalkozásidegen céhes szemlélet jegyében így érvelnek:

„a folyamodót, mint saját állításakint vagyonos embert lakóhelyének megváltoztatására, jobblétének előmozdítása nem kényszerítheti; s mind ezen okoknál fogva a céhszabályok illy esetekrei rendelkezéséhez szigoruan ragaszkodva folyamodó Bucsánszky Alajost kérelmétől egyszerűen elmozdítani kéri”.

A Városi Tanács „kísérő véleménye” pedig ezek után ily határozottsággal fogalmaztatott:

„Valljon tehát illy körülmények között Bucsánszky Alajos kérelmének hely adassék-e vagy sem fenséges cs. kir. főhercegséged és a nagyméltóságú m. kir. Helytartótanács kk. határozata alá terjesztjük.”

A tanács e véleményes jelentését végül február 8-án postázták is. A Helytartótanácsnál Bucsánszkyknak lehettek pártfogói, mert már a február 15-i ülésen úgy határozta, hogy a Városi Tanács a könyvkötő céhet folyamodónak „mesterei sorába leendő felvételére utasítsa!” A pesti tanács március 17-i ülésén foganatosította a döntést.

Bucsánszky a forgalmas Kerepesi úton, az 1508. sz. alatti Westermayer-féle házban, a Fehérló Szálló mellett bérelt műhelyt és üzletet. Sorra adta ki még mások nyomdáiban nyomott kiadványait. Hamarosan azonban lehetőségé nyílt saját nyomda nyitására is.³⁶ Ez eddig még a céhes mesterek sorába jutásnál is körülményesebb volt. 1772 óta ugyanis nyomdát csak királyi szabadalommal lehetett nyitni, s ha sikeres volt is a folyamodás, az engedélyezési procedúra néha évekig is eltartott. A forradalom utáni új sajtótörvény azonban mindenki számára szabaddá tette a nyomda nyitását, aki bizonyos összegű kauciót (fővárosban 4000 pengőt) is tudott tenni.

Bucsánszky ismét bizonyosságát adta, hogy élni tud az új lehetőségekkel. Alig szentesítette a király április 11-én az új törvényeket, köztük a XVIII. tc.-t, a sajtótörvényt, május elején máris működő nyomdájáról érkezik jelentés a Belügyminisztériumhoz. Méghozzá az 1848-ban kibocsátott kiadványok mennyisége azt mutatja, hogy gyorsajtójának kellett lennie. Ilyen nyomdagépet 1—2 hét alatt nemigen lehetett beszerezni, tehát valószínű, hogy Bucsánszky igen hamar, már a sajtószabadság hírének első szellőjére a legnagyobb gyorsasággal nyomdagépek után nézett. Sőt, igencsak szabadosan élt a sajtószabadsággal. A nyomdát megnyitotta, de a kauciót elfelejtette letenni. A lassú, nehéz-

³⁶ Bucsánszky pesti nyomdaalapítására vonatkozó iratok: OL. 1848—49-i minisztériumi levéltár, Bm. közösen kezelt ált. iratok, 1848. mutatókönyv, 2149.; Bm. rendőri 1848, 2. kútfő, 203. tétel; Főv. Lvt. PVTI., 1848/9038, 9829, 10712, 11247, 17722, Engedélyek, 1848/32.

kes ügyintézésben bízhatott, hogy mire eljárnak ellene, a kaució egy részét már meg is termeli a nyomda. Az új kormányzat azonban viszonylag hamar intézkedett s igen szigorúan. Mint azt Lechner István városkapitány segéd jelentette, Bucsánszkynek június 27-én „meghagyatott, hogy 3 nap alatt a törvényszabta kellékeknek eleget tegyen, de Bucsánszky Alajos e meghagyásnak meg nem felelt, mire . . . a Kerepesi úton a Westermayer féle 1508. sz. házban levő nyomdáját e f. évi júl. 3-án déli 12 órakor bezártam”. Bucsánszky másnap a tanácsülés előtt személyesen megjelent, a kauciót letette (részben készpénzben, részben kötelezvény formájában, Tavaszmező utcai házára terhelve), mire nyomdáját megnyitották.

Bucsánszky vállalatának útkeresése. Bucsánszky kiváló üzletember volt. Vállalkozó kedvű, célratörő, akit leginkább csak a gyors üzleti haszon érdekelt. Korábban mint kiadót, de ezután mint nyomdatulajdonost sem kísértette meg az önzetlen irodalompartolás szeszélye. Nem befolyásolták ilyen vagy olyan elvek, elkötelezettségek. Tartósan csak egy nézetrendszer volt rá hatással a magyar nacionalizmus, 1830 és 1880 közötti minden alakváltozásával együtt. A harmincas évek végétől kiszolgálta a magyar liberális nacionalizmus történeti érdeklődését. (Ezért látja úgy a vele foglalkozó Pogány Péter, hogy Bucsánszky őszinte hazafi.)³⁷ Mindamellett igen óvatos volt. 1848-ig kiadott munkáiban vigyázott rá, hogy hű alattvalónak lássék. A nála megjelent történeti munkák kifejezetten aulikus szemléletűek. Pestre költözésekor írt folyamodványában is hangsúlyozza, hogy mindig a cenzúrai intézet korlátai között igyekezett a nagyközönséget szolgálni. Ugyanekkor négy különböző egyházi méltóság ajánlólevelét is mellékelni tudta, kanonoktól a prímásig. (Ezért ítél felőle a főként későbbi bűnügyi ponyváival foglalkozó Békés István úgy, hogy klerikális és aulikus.)³⁸ Valószínűleg sem igazán őszinte hazafi, sem aulikus nem volt, inkább csak jószimatú, számító üzletember. Hosszú távon, a harmincas évek végétől a magyar nacionalizmusra tett, de mindenkor figyelt az idők változásaira is.

A forradalom és szabadságharc alatt több, a forradalom céljait szolgáló verses ponyvafüzetkét jelentetett meg. (Jelenlegi könyvészeti ismereteink szerint ezek voltak első ponyvaformátumú kiadványai.) 1848 júniusától december végéig 15 ilyen füzetke jelent meg Bucsánszkyknál, majd Buda bevétele után még egy.³⁹ Egy kivételével mindnek Putnoki József volt a szerzője. A versek egy része agitatív céllal párbeszédés formában adja elő a forradalom eseményeit. Van itt rációk elleni toborzó, szó van Rózsa Sándor szabadcsapatáról, Lamberg és Latour haláláról, az áruló Zichy gróf felakasztásáról, s a nagy Kossuth Lajosról. A versek igen harcosan vállalják a szeptemberi fordulat utáni forradalmi eseményeket is, s erőteljesen királyellenes hangot ütnek meg.

E tény fölött igen nagyvonalúan siklott el Bucsánszky a Városi Tanácsnak, 1854-ben írott levelében:

„Nyomdámát soha forradalmi célokra felhasználni nem engedtem, s alólírtak nyomdája egyedül, amelyből a legnagyobb forradalmi zavarok alatt is kizárólag azon vallási és nevelési munkák kerültek ki, minél fogva, bár legesekeleyebb nyomdai kihágás végett politikai tekintetben soha felelősségre nem vonattam.”⁴⁰

³⁷ POGÁNY P.: 1983. i. m. 494.

³⁸ BÉKÉS István: *Magyar ponyvapitaval.* Bp. 1966. 119. és 244.

³⁹ Ezek szövegét teljes terjedelmében közli a *Riadj magyar!* című válogatás. Bp. 1983. (Szerk. POGÁNY Péter).

⁴⁰ Főv. Lvt. PVTi. 1854/2498.

Ez azután már nem is igaz, mert a Pestre 1849 januárjában bevonuló osztrákok az 1849-re szóló Bucszánszky-naptárak közül a *Nagy képes naptár* és a *Kis képes naptár* még eladatlan példányaikat elkobozták, s további nyomását eltiltották. A *Nagy képes naptárt* „borítója hátsó részének s a 34-ik laptól 44-dikig szövegének gaz tartalma s bujtogató iránya miatt” kobozták el. A *Kis képes naptár*-nak a borítóját és a belső címlapját kifogásolták.⁴¹ Megjegyzendő, hogy Bucszánszky túljárhatott a rendőrség eszén, s nem minden példányt tudtak lefoglalni. A Szabó Ervin Könyvtárban ugyanis mindkét naptárából található egy-egy példány, amelyben a címlap kifogásolt része ki van cserélve a *Keresztény képes naptár* nem kifogásolt megfelelő részével.

Az ötvenes években Bucszánszky valóban tartózkodott a legkisebb ellenzéki ségtől is, de nem is kompromittálta magát az önkényuralom kiszolgálásával. Az idők változásával 1860-ban naptáraiban s külön röplapokon is kinyomtatja a sokáig tiltott Himnusz és Szózatot s más hazafias dalokat.⁴² 1867 táján a kiegyezés, a nemzet és uralkodója közötti megbékélés propagandáján ügyködik, de egyik 1868-as naptárában közli Kossuth Lajos Deákhhoz írott kiegyezés ellenes, ún. Cassandra levelét. Tekintettel a kiegyezés ellenes áramlatokra, megindítja a *Honvéd naptárt* és a *Kossuth naptárt*. Ezek még némi politikai töltéssel foglalkoznak a későbbi Kossuth-leveleket publikáló Bösözörményi László méltatlan meghurcolásával, halálával. Mire azonban a hetvenes évtized közepére a politika eljut a nagy pártfúzióig, minden aktuális politikai álláspont eltűnik a naptárakból, s marad a függetlenségi, szabadságharcos hagyomány religiózus ápolgatása.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Bucszánszky mint kiadó, minden súrlódást igyekezett kerülni a mindenkori magabiztos hatalommal, de semmiképpen sem fordult szembe a közhangulattal, s az erőteljes véleményáramlatokkal sem. Fő törekvése az volt, hogy minden tömeges igényt kiszolgáljon, kielégítsen a hatalom megszabta keretek között.

Kiadói stratégiáját már a negyvenes években a tömegesebb olvasói igények kielégítésére alapozta. Ezen az úton akart továbblépni Pesten is. Ezért kezdett az igazi tömegkiadványnak számító kalendáriumok kiadásába. Ezért kísérletezett nyomdaalapításától kezdve ponyvaformátumú kis fizetőkkel. A tartalom iránya, fajsúlya, színvonala egy darabig még kialakulatlan, bizonytalan volt. Az első ponyvai kiadványai a forradalmi ponyvák voltak. Az első naptárak a sok kuriózum ellenére még ismeretterjesztő jellegűnek is tekinthetők. 1851 végén a *Hölgyfutár* Hírharang rovatában még ezt lehetett olvasni:

„Bucszánszky nyomdatulajdonos jelenti, hogy a nép oktatását, művelését, mulattatását előmozdító jó magyar munkákat kiadni mindenkor kész. Népszerű írónkat figyelemzetni sietünk, a kedvező alkalomra és sok szerencsét kívánunk a vállalkozó szellemű kiadónak.”

Akadts is jelentkező. Így lett Tóth Kálmán első kiadója Bucszánszky. Ő állította ki a ponyvára Tóth Kálmán *Kinizsi Pál* című „népies” elbeszélő költeményét. Egyben azonban Tóth Kálmán volt az utolsó íróvendég Bucszánszky sajtóján.

⁴¹ Főv. Lvt. Pest Város Tanácsa, rendőri iratok, 1849/242, 271.

⁴² INDALI György: *Költésönkönyvtárak és olvasóköriek az abszolútizmus idején*. OSZK Évkönyve, 1968–69. Bp. 1971. 352.

Tudjuk, hogy az 1850-es évek elején komoly írói körökben — így Arany Jánosnál is — felmerült a ponyvairodalom regenerációjának, megújításának kérdése — mint a nép művelésének, felvilágosításának legalkalmasabb eszköze. Vajon milyen mechanizmusok működtek, hogy ebben a kibontakozó, megszorodó kalendárium irodalomban, a megújuló ponyvai olvasmányanyagban nem a színvonalasabb népies irányzatú irodalom, s nem is az alacsonyabb művészi színvonalú, de komolyan didaktikus szándékú „népirodalom” jutott uralomra?

Anélkül, hogy a kérdéskört sokoldalúan kifejtjünk, csak egyetlen szempontra utalunk. Az új, kapitalista viszonyok közötti ponyvapiacra — ellentétben a réggel — a kiadónak nem volt elég fenntartania magát. Nem volt elég régi, jól bevált műveket újra kiadni, s alkalmanként egy-egy újat. Rá volt kényszerítve a dinamikus, expanzív kiadói munkára. Ahhoz, hogy megállja a helyét a versenyben, bővítenie kellett termelését, ki kellett terjesztenie piacát, folyamatosan újdonságokkal kellett megjelennie. Ehhez pedig a piac igényeinek megfelelő, folyamatos termelésre volt szükség.⁴³ Nagy mennyiségben, iparszerűen, szabványosítottan, s főleg olcsón.⁴³

Említettük, hogy Bucsánszkyt csaknem kizárólag a gyors üzleti haszon érdekelte. Szükségszerűen olyan írókra, szerkesztőkre kellett találnia, akik az iparszerű termelés igényeinek megfeleltek. Természetesen ezek nem lehettek autonómiájukra valamit is adó autonóm művészek, s a produkció sem lehetett autonóm művészet. Bucsánszky legtöbbet dolgozó szerzője a Tatár Péter álnéven író Medve Imre már régen a legismertebb írástudó volt a két hazában, füzetei átlagosan 30—40 ezer, de olykor 100—200 ezer példányban is elkelték, amikor még mindig szabványszerűen 5 forint díjat húzott minden ív prózáért vagy verselményért.⁴⁴

A közönségnél is inkább számított a tárgy érdekessége, mint az esztétikai minőség. Aranyt még az is megdöbbenetette, hogy Tóth Kálmán *Kinizsi Pál*-jának milyen nagy sikere volt. (Pedig Tóth Kálmán mégis csak íróféle volt s éteri magasságokban lebegett Bucsánszky későbbi állandó szerzője, Tatár Péter fölött.) Levelezéséből tudjuk, hogy Aranyt mennyire elkészerítette, hogy a nagyközönségnek egyre megy, hogy Toldi, vagy Kinizsi Pál.⁴⁵ Azt a tanulástogot vonta le, hogy csak egy esztétikailag művelt közönség képes a mű teljességének, esztétikai minőségének (ma úgy mondanánk, esztétikai szintjének) élvezetére.⁴⁶ Nem mondott le az olvasóközönség neveléséről, de erre más utat látott célszerűnek, s ez a meggondolás elfordította a ponyva felemelésének útjától.

Bucsánszky intellektusának szűkössége is hozzájárult, hogy végül is a valamelyest modernizált, de alacsony színvonalú ponyvák és a ponyva jellegű naptárak irányába lépett tovább. Azt mindenképpen jól érzekelte, hogy az írni-olvasni tudás gyors terjedésével — egyéb művelődési, társadalmi és gazdasági folyamatokkal is összefüggésben — az olvasóközönség legalsó rétege, a vásári ponyvák és naptárak olvasóinak a száma gyarapodik a leggyorsabban. Saját szempontjából azt is helyesen ismerte fel, hogy a legnagyobb kiadókhöz, nyomdákhöz képest szerényebb szellemi és anyagi tőkével rendelkező vállalkozónak itt van leginkább lehetősége a gyors terjeszkedésre.

⁴³ Leo LÖVENTHAL: *Irodalom és társadalom*. Bp. 1973. 22, 25.

⁴⁴ RÁKOSI László: *A mi népünk irodalmának érdekében*. Napkelet, 1862. ápr. 13. 227.
⁴⁵ Arany János levele Tompa Mihályhoz, 1854. ápr. 22. Arany János Levelezése Író-Barátaival. I.k. 1883.

⁴⁶ ARANY János: MILLIEN: *La Moisson*. In: Arany János Összes Prózai Művei és Műfordításai. Franklin. é. n. 870.

Anyagi sikerek. A pályatársak (most már nem a könyvkötők, hanem a nyomdászok és könyvkereskedők) hamar észrevették, hogy Bucsánszky veszélyesen terjeszkedő üzletember. A pesti könyvnyomdászok és könyvárusok 1852—54-ben összefogtak ellene, hogy szabálytalanságokra hivatkozva a veszedelmes konkurrens nyomdáját, könyvüzletét bezárassák.⁴⁷ Bucsánszky ugyanis 1852-ben a Hatvani utcában, majd 1853—54-ben az Űri utcában könyvesboltot is nyitott. Könyvesboltját végül is sikerült megvédenie. Érdekes volt azonban nyomdájának jogállása is, hiszen nem királyi szabadalom, hanem a 48-as törvények alapján állította fel. A támadásokkal szemben igen ügyesen fogalmazva ezt írta:

„Igaz miszerint 848-ban az akkori szabályok szerint itt Pesten nyomdát állítottam, de ez még a törvényes kormány alatt történt, — s ez az oka, miért jelenleg is a magas kormány az akkor keletkezett nyomdák működését nem gátolja, holott a forradalmi zavarok szerencsés elnyomása után a magas kormánynak csak egy rendeletébe kerül a 848-ban felállított nyomdákat megszüntetni, mit a magas kormány mellőzvéni, s atyai figyelmére méltatván ama költséges beruházásokat, melyekkel egy nyomda felállítása szükségképpen jár, mindezeideig háborítatlan engedi működni. A magas kormány engedékenysége s kegyessége ellen panaszt emelni jogában egy hű alattvalónak sem állhat, s a magas kormány intézkedéseiben megnyugodni köteles. Jelen esetben pedig a panasz annál botrányosb, mivel a folyamodványt aláírók között is vannak ép olyak, kik 848-ban felállított nyomdát bírják, s mindamellett alázattal alólírt ellen panaszt emelni nem pirulnak.”⁴⁸

Mivel a magas kormány hallgatólagosan tényleg jogszerűnek ismerte el a 48-as nyomdaalapításokat, Bucsánszkyinak csak azt kellett bizonyítania, hogy a szükséges kauciók idején letette.

E jogi harcok közben kiadónk változatlan lendülettel tevékenykedett. 1852-ben két gyorsajtója s egy hagyományos vassajtója volt, tizenkét szedővel és egy nyomómesterrel dolgozott.⁴⁹ Megvette a Józsefvárosban az Ősz utca 20. szám alatti földszintes házat, s nyomdáját még 1852 végén ide költöztethette.⁵⁰ Bucsánszky e vásárlásnál is nagyon jól választott. Olyan környékre telepedett, ahol hamarosan nagyon megnőtt az ingatlanok értéke. A következő két évtizedben ezen a területen épült ki az úgynevezett „mágnásfertály” számtalan szép palotával. Az Ősz utcában állt például a Nyári és a Serényi grófok palotája. Bucsánszky egyik szomszédjában gr. Károlyi József épített palotát szemközt pedig a török konzulátus volt.

Bucsánszkyinak 1861-ben már három gyorsajtója dolgozott.⁵¹ 1867-ben, néhány évvel az öreg Károlyi István halála után — igaz, nagyon kedvező áron, de készpénzért, 13 ezer forintért — meg tudta venni a patinás Trattner — Károlyi nyomdát.⁵² Így már hét gyorsajtóval és két vas kézisajtóval rendelkezett. Ugyanennyi gyorsajtója volt ekkortájt Heckenastnak és Emichnek is, akik egyébként módosabbak voltak, s vállalkozásuknak nagyobb tőkéje volt.⁵³ A Bucsánszky-nyomda tehát elég nagy nyomdaüzemmé vált. Az ügyek intézé-

⁴⁷ Főv. Lvt. PVTi. 1850—52/11567, 1853/10163, 1854/2498.

⁴⁸ Főv. Lvt. PVTi. 1854/2498.

⁴⁹ PALUGYAY Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása*. Pest, 1852. 529.

⁵⁰ Rosszul tudja Novák László, hogy az 1870-es években költözött ide a nyomda. Novák, 1928. i. m. VI. k. 8. Téves adatát többen is átveszik. Pl.: BARANYI Dóra: *A Franklín nyomda százéves története*. Bp. 1973. 85.

⁵¹ Pesten létező könyv- és nyomdák. Országos nagy képes naptár, 1862. Pest, 1861.

⁵² AIGNER, i. m. 157.

⁵³ *Fővárosi Lapok*, 1865/180. sz.; Pákh Albert: *Hol és miképp terem a Vasárnapi Újság*. Vasárnapi Újság, 1863. jan. 4. és 11.

sében, a munkások irányításában Bucsánszkynek segítségre volt szüksége. 1860-tól több ügyvezetőjének a nevét ismerjük. 1860—61-ben Králik Sámuel az ügyvezetője,⁵⁴ 1862—63-ban Perlaky Mihály igazgatja a nyomdát.⁵⁵ 1866—70-ben Buschman Ferenc a meghatalmazott ügyvivő.⁵⁶ Közben néhányszor Bucsánszky unokaöccse, Bucsánszky Bertalan is szerepel megbízottként. Ő könyvkötő mesterséget tanult, s 1851 áprilisa óta állt Bucsánszky szolgálatában mint nyomdászsegéd és könyvkötő.⁵⁷

Bucsánszky anyagi ereje oly mértékben növekedett, hogy 1868-ban már a Pénzügyminisztérium, egy kérelme kapcsán 160 ezer forintra becsülte vagyonát.⁵⁸ Ez kb. kétszerese annak a vagyonnak, amellyel 20 évvel azelőtt Pestre jövetelekor bírt.

A nyomda és a tulajdonos igényei lassan kinőtték az Ősz utcai házat. Először 1865-ben a ház udvarán vasvázás üvegházat, pavilont állítottak fel.⁵⁹ Még Krúdy fiatal korában is ebben dolgoztak a szedők, amint azt a *Hét bagolyban* leírja. 1871-ben már jelentősebb bővítés következett. Megtoldották a földszintet, s az egész földszint fölé emeletet is építettek. 1871. május 4-én adták ki az építési engedélyt, s 1872. szeptember 12-én kapták meg a ház lakhatási engedélyét. Az emeleten lakásokat alakítottak ki. (12 szoba, 3 alkov, 2 előszoba, 3 konyha, 3 éléskamra.)⁶⁰ Itt lakott a Bucsánszky-cég későbbi tulajdonosa, Rózsa Kálmán is, aki ez évben, 1872-ben vette nőül Bucsánszky lányát, Gizellát.

Maga a ház külső megjelenésében a paloták között szerényebb eklektikus épület volt. Nevezetessége a díszes lépcsőház lett. Itt 64 olajfestésű kép van, amelyeket Gaál Lajos akadémiai tanár festett 1873-ban. A magyar vezérek képe látható itt az avar Balambértől kezdve, majd a királyoké Zápolyáig. Ezt követik a jelesebb erdélyi fejedelmek és az aradi vértanúk képei. A lépcsőházzal Bucsánszky több naptára előszavában eldicsekedett, s hívta olvasóit, ha Pestre jönnek, tekintsék meg a képeket. Két ponyvafüzetkájében látható is a lépcsőház egy része.

A sikerek megalapozása: az első naptárak. A nyomdagépek számának növekedése, a vagyon megkétszereződése, a rangosabb ház építése mind bizonyítják, hogy Bucsánszky kiadói vállalkozása igen sikeres volt. A régebbi kiadványok egy részének ismételt kiadása mellett Bucsánszky kiadói profilját Pesten — mint már említettük — a legkülönbözőbb ponyvai kiadványok és naptárak jellemezték. Ezek közül a vállalkozás sikerében a naptáraknak volt nagyobb szerepük. Ezek jelentették évről évre a rendszeres, biztos és nagyobb tömegű bevételt. Sőt, a pesti induláskor először a naptárak igen gyors sikerével teremthette meg Bucsánszky a továbbképzés alapjait. Adósak vagyunk még annak a magyarázatával, hogy mi volt a naptárak gyors sikerének a titka.

Kétségtelenül nagy szerepe volt ebben a kiadványok tartalmának. A *Nagy képes naptár* első három évfolyamában kb. a tartalom egyharmad részét tette ki a *Festői utazások a világ körül* című útleírás-füzér, amelyet egy német cég

⁵⁴ *Országos nagy képes naptár.* 1862. Pest. 1861. 287.

⁵⁵ *Pesti Napló,* 1862. aug. 31. és szept. 7.

⁵⁶ Főv. Lvt. PVTi. 1866/833.; FK. ált. iratok, 1870/33013.

⁵⁷ Főv. Lvt. PVTi. 1850—52/8407, 1868/1186.

⁵⁸ Főv. Lvt. PVTi. 1868/1186.

⁵⁹ Főv. Lvt. PVTi. Építési Engedélyek. 1865/13101.

⁶⁰ Főv. Lvt. PVTi. 1871/12375, 1872/31664.

kiadványaiból válogattak és fordítottak. Mindenféle izgalmas kalandok vannak benne: hajótörés, tengeri rablás, tengerhajóni rettentő éhség, távoli, egzotikus világok izgató színei, különös szokásai. A naptárak másik harmadát a *Fillértár*ból átvett ismeretterjesztő közlemények képezték. Van itt cikk a telegráfról, léglaptáról (léggömb), a holdkörosról, de a legtöbb leírás a távoli tájakon honos, ritkán hallott, sosem látott állatokról, jegesmedvéről, krokodilról, csíkos hiénáról, oroszlánról, cethalról, elefántról szól. Néhány friss hír — medve az álarcosbálban, egy élve eltemetett kalandjai — szintén az 1834-es *Fillértár*ból származik. A tartalom fennmaradó részét történeti cikkek teszik ki. Az elbeszélő részek a Bucsánszky által kiadott magyar történeti könyvekből, a vár- és családtörténetek a *Fillértár*ból, az egyetemes történeti érdekességek — a kínai falról, Babel tornyáról — szintén a *Fillértár*ból kerültek ki.

A *Kis képes naptár* tartalma hasonló ehhez. Folytatásokban közli a magyar nemzet történetét. Kiemelve az útleírásokból bemutatja a vadembert és a vadasszonyt, a vad népek vallási szertartásait, a krokodilt és az elefántvadászatot. Ezen kívül egy-egy érdekes mesét vagy mondát is hoz.

A *Keresztény képes naptár* tartalmaz érdekes ó- és újszövetségi történeteket, szentek életéről szóló leírásokat. Valamennyi Bucsánszkyknak a negyvenes években megjelent kiadványaiból származik. Ezen kívül tartalmaz egy-egy „erkölcsös”, „szívképző”, de elég érdekesen megírt elbeszélést. 1849-ben valamennyi kalendáriumban megjelent még a forradalommal és a szabadságharcra kapcsolatos harci toborzó és néhány hír is.

Bucsánszky naptárjai érdekességben múlták felül valamennyi, ekkor piacon levő naptárt. Távoli, egzotikus világok izgató, fantasztikus színei először az ő naptáraiban jelentek meg, s a régi típusú kis naptárak sokat ismételt történeteinek sokkal vonzóbbak, érdekfeszítőbbek voltak. A népművelő szándékú *Mezei naptárnál* s a később indult hasonlóknál szintén érdekesebbek voltak, mert azokat a tudákos tanácsadó cikkek szinte teljesen elfoglalták.

Tovább fokozta a naptárak vonzerejét a nagyszámú és tetszetős fametszet. Ennyi képpel naptár még nem jelent meg Magyarországon. A címlapokon és a hónapok mellett rajzokon kívül a *Nagy képes naptárban* húszon felül volt az illusztrációk száma, de a *Kis képesben* és a *Keresztény képesben* is volt kb. 15 darab. Magyarországon Bucsánszky címezte először a kalendáriumbot „képes naptárnak”. Sajtótörténetileg is nevezetes hely illeti meg e címadásért kiadónkat. Ezzel ugyanis megelőzte az első magyar képes újságot is, amely 1848. január 1-én indult *Ábrázolt Folyóirat* címen s csak márciustól változott a címe *Képes Újságra*. Bucsánszky *Új képes naptára* viszont már 1847 végén forgalomban volt.

A naptárak képeit, az újakat is, sőt a hónapok fejléceit is valamennyi naptárnál Mihalovics készítette. Hogy nagyvonalú vállalkozónk milyen fontosnak tartotta a kalendáriumbok gazdag illusztrálását, azt mutatja az is, hogy mint legnagyobb megrendelőnek, szerepe volt a pozsonyi Mihalovics Pestre költözésében. Ez már 1848-ban megtörténhetett, mert az 1849-es *Kis képes naptár* hónap-fejlécein már így olvashatjuk kézjegyét: „Mihalovics Pesten”. A 49-es naptárakat pedig 48 június—júliusában nyomni kellett.

A pestivé lett Mihalovics is óriási számban termelt Bucsánszky naptárjai számára fametszeteket: történeti képeket, a népelet jeleneteit, vadembert, vadasszonyt, csíkos hiénát, elefántvadászatot, tengeri csatát és hajótörést, tahiti tájképet, a véres budai macskazenét, a budai vár égését, Rózsa Sándort, szentek képeit stb. (Egyébként laikus szemmel is megállapítható, hogy a nagy

tömegű kép termelése folytán a képek művészi minősége időnként jókorát esett.)⁶¹

A naptárak érdekes tartalmához, a szemfogó illusztrációhoz rendkívül alacsony ár társult. A 150 oldalas nagy naptár ára 15 krajcár volt (a reformkori, nem sokkal vastosabb nagy naptárak ára egy forint volt). A kis és a keresztény naptár is jóval olcsóbb volt a velük egy kategóriába eső hagyományos naptáraknál. Míg azok 10–20 krajcárba kerültek, a Bucsánszky-féle kis és keresztény naptár ára 6 krajcár volt.

Hogyan tudta kiadónk ilyen olcsón kiállítani naptárait? Szerzői díjakra vajmi keveset kellett kifizetnie. A cikkek részben fordítások, részben saját régi kiadványaiból, illetve a *Fillértár* című ismeretterjesztő képes magazinból kerültek ki. (Bucsánszky — árjegyzékei szerint — az 1834–36-ig megjelent *Fillértár* megmaradt példányait megvásárolta, mert még az ötvenes években is árusította. Feltehetően ezen a jogen használta fel e kiadvány teljes anyagát.) Az első öt évben csak a kalendáriumok 10–15 százaléka eredeti anyag.

Említettük, hogy az illusztrációk a legolcsóbb, legtöbbször felhasználható technikával, fametszéssel készültek, s részben régi kiadványok dúcainak a felhasználásával. A nagy példányszám is csökkentette az árat. A példányszám növelésében szerepet játszott, hogy mindhárom naptárt németül, majd szlovákul és horvátul is megjelentették.

Bucsánszky naptárainak első évfolyamai mind tartalmukat, mind gazdagon illusztrált mivoltukat, mind példányszámukat tekintve az első igazi tömeglapokhoz, a nyugati, több százezer példányszámos képes ismeretterjesztő filléres magazinokhoz hasonlítottak. (A tartalmuk persze kevésbé volt változatos, s alacsonyabb színvonalú is volt.) Hasonló funkciót töltöttek be, s hasonlóan széles és heterogén közönséghez jutottak el. A különbség az, hogy 20–30 évvel később s nem hetente jelentek meg, hanem évente, s egy gyakorlati igényeket kielégítő kiadványtípus mankójára támaszkodtak.

A kalendáriumok tartalma, s a népies ponyvairatok struktúrája hamarosan több okból megváltozott, még inkább a tömegkultúrára jellemző jegyeket vett fel. Ebben nagy szerepe volt Bucsánszky és a később Tatár Péter néven író Medve Imre találkozásának is. Ez azonban kiadónk működésének már egy újabb fejezete. Bucsánszky vállalkozása, a jól működő terjesztő hálózat kiépítésével ebben a szakaszban válik majd teljessé és hatékonyá. Kiadónknak már a pozsonyi korszakban is országszerte, szinte minden jelentősebb városban voltak bizományosai a könyvkötők és a könyvkereskedők közül. Az ötvenes években azonban minőségileg új, hatványozottan hatékony terjesztő mechanizmust épített ki. Jóllehet az anyagi sikerek kapcsán szót ejtettünk a vállalkozás 1850 utáni szakaszáról is, e szakasz működésének érdemi elemzésére itt nincs terünk. Az új szakasz már a valódi tömegkiadványok kiadásának, terjesztésének korszaka lesz.

Dolgozatunkban az ehhez vezető út kezdetét, s néhány hatótényezőjét igyekeztünk bemutatni. Összefoglalva az eredményeket, a legszembevetőbb az, hogy nem a hagyományos ponyva- és kalendáriumkiadókból fejlődött ki a

⁶¹ 1852-ben a *Hölgyfutár* is felhívta a figyelmet Mihalovicsra, aki akkor éppen Tóth Kálmán Kinizsijét illusztrálta. „Az írókat, kiadókat kik munkáikat csinos és jutányos fametszvényekkel akarják díszíteni, figyelmeztetjük Mihalovits úrra... Különösen a magyar népelet fölfogásában s visszaadásában meglepő eredetiséget hozott. Lakása Uri u. 6. sz. II. emelet.”

modernizált tömegponyvákat és nagy példányszámú ponyvanaptárakat forgalmazó legnagyobb vállalkozás. Ha e vállalkozás kifejlett tömegtermelését vizsgálnánk, az is megerősítené, hogy megvannak ugyan a hagyományhoz kapcsolódó vonásai is (tematikában, sablonokban, írásmódban, terjesztésben stb.), mégis egészében véve a ponyvák és kalendáriumok tömegtermelésének jelensége minőségileg új fejlemény, a kapitalista korszak szerves képződménye.

Létrejöttéhez a lehetőséget mélyen fekvő gazdasági, társadalmi, kulturális változások adták meg, s a közönség ezekkel összefüggő változásai. Ez alaposabb kifejtést igényelne, így erre csak utalunk, dolgozatunkban ezzel nem foglalkoztunk. A kiadói oldalnak is csupán néhány tényezőjét akartuk bemutatni. Nem szóltunk például a nyomdatechnika ugrásszerű fejlődéséről (gyorsrajtő megjelensége stb.), amely lehetővé tette a példányszámok gyors felfutását.

Bemutattuk viszont az illusztrálási technika fejlődését, s ennek szerepét a tömegtermelés kialakulásában. Szóltunk a fejlettebb országok által adott mintáról. Részleteztük a kapitalista, újításokra érzékeny, vállalkozó szellemű kiadói személyiség szerepét az új technika meghonosításában, a minták adaptálásában a hazai viszonyokra. Az átvételt egyébként megkönnyítette az is, hogy Pozsony a magyar és a német kultúra érintkezésének tere volt, s Bucsánszky a két kultúra határmezsgyéjéről indult. Bemutattuk, hogy ez a kiadói személyiség milyen érzékeny volt a közönségigény változásainak nyomkövetésére, kiaknázására. Írtunk a személyiség azon összetevőiről, s az üzletpolitika azon tényezőiről, amelyek mind az alacsonyabb színvonalú, tömegesebb igények kiszolgálásának, az iparszerű írásmód kialakulásának az irányába hatottak. Leírtuk a teljes könyvtermelési vertikum (kiadó, nyomda, terjesztés) kialakulásának kezdeteit is. Az első tömegolvasmányokat termelő magyarországi vállalkozás létrejöttének körülményeit megismertetve, talán hozzájárultunk a magyarországi tömegkultúra közvetlen előzményeinek konkrétabb megismeréséhez is.

KOVÁCS, I. GÁBOR

Le chemin d'Alajos Bucsánszky à la production en masse des calendriers et des imprimés vendus dans les foires

L'étude examine les circonstances de réalisation de la première entreprise de Hongrie, fondée en vue de produire des lectures pour les masses. Alajos Bucsánszky a commencé, en 1831 à Pozsony (Pressburg) comme relieur, son activité d'éditeur et de libraire. Certes, les éditions d'alors n'étaient pas encore des publications en masse, mais elles pouvaient déjà se baser sur un cercle d'acheteurs étendu et sûr. (Livres scolaires, livres populaires de culture publique et d'histoire, livres pour les enfants, littérature religieuse.) Il était le pionnier de la popularisation des livres illustrés: ses ouvrages contenaient de nombreuses illustrations gravées en bois. Grâce aux illustrations et aux prix bon marché, ses publications étaient déjà très recherchées aux années 40. En 1848, il a fondé une imprimerie à Pest, et il a mis en mouvement, avec un grand succès, la publication des calendriers et de la littérature à bon marché, vendue dans les foires. Sur ce terrain, il a pris tout de suite la tête, et, aux années 60, il a publié les deux tiers des 400 mille exemplaires de petits calendriers publiés en Hongrie, et aux années 70, il a publié, à lui seul, plus de 400 mille calendriers, c'est-à-dire la moitié de la production entière du pays. L'étude analyse le personnage de Bucsánszky en tant qu'éditeur et entrepreneur, et souligne sa sensibilité pour les changements de l'exigence du public et pour le service des exigences en masse. Elle contribue en outre à faire connaître les antécédents de la culture en masse de Hongrie.